

Promišljanje o eshatologiji prema objavi i kršćanskoj tradiciji

---

Vuk, Danko

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Philosophy and Religious Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet filozofije i religijskih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:260:554646>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repozitorij Fakulteta filozofije i religijskih znanosti

Repozitorij diplomskih i doktorskih radova

Repository / Repozitorij:

[REPOSITORY OF FACULTY OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES - Repository of master's thesis and phd](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI**

Danko Vuk

**PROMIŠLJANJE O ESHATOLOGIJI
PREMA OBJAVI I KRŠĆANSKOJ
TRADICIJI**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2021.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET FILOZOFIJE I RELIGIJSKIH ZNANOSTI
Diplomski studij religijskih znanosti

Danko Vuk

PROMIŠLJANJE O ESHATOLOGIJI
PREMA OBJAVI I KRŠĆANSKOJ
TRADICIJI

DIPLOMSKI RAD

Mentor: Dr. sc. Ivan Antunović

Zagreb, 2021.

Sažetak

Eshatologija kao govor o posljednjim stvarima je najčešće prezentirana kroz vid brižnosti o krajnjem čovjekovu ishodu. Naravno, ne u smislu isključivo biološkog bića unutar evolutivnog procesa nego kao o posebnom biću stvorenom i obdarenom razumskom komponentom koja ga čini različitim od svih ostalih bića. U toj brižnosti čovjek, svjestan svoje ograničenosti, poglavito ograničenosti života na zemlji, razmišlja i traži odgovore na egzistentna pitanja u smislu opravdanja postojanja vlastitog razuma i spoznaje svijeta oko sebe tražeći objašnjenje za obdarenost razumom te pokušavajući doseći razlog zbog kojega je različit od svijeta oko sebe ne prihvaćajući da se biološkim prestankom života potpuno gasi svako postojanje i smisao. U nemogućnosti empirijske spoznaje, vjerom kroz religijsku spoznaju, čovjek kanalizira svoju težnju prema transcendentnom izvoru svoga razumskog postojanja kao prema konačnom cilju u koji uvire poslije biološkog ugasnuća organizma. Kroz svjedočanstva i proroštva čovjek nastoji shvatiti i predočiti sebi to transcendentno ovjekovječenje. Ne postavlja se samo problem egzistencije razuma nego i revitalizacija tijela koja se provlači kroz ta svjedočanstva i proroštva. Gdje i kako pronaći objašnjenje za revitalizaciju ukupne integrirane jedinice tijela i duha kada je tijelo podložno fizičkim protežnostima i fizikalnim nužnostima neophodnim za svoje postojanje kao biološke jedinice. Dio ovog rada, pored povijesnog pregleda eshatologije, biti će orjentiran ponuđenim mogućnostima objašnjenja eshatološkog uskrsnuća potpunog čovjeka. Povijesni pregled nije ograničen sam na trajanje ljudskog roda nego u beskonačni vremenski kontekst od preegzistencije do vječnosti u budućnosti.

Ključne riječi: eshatologija, uskrsnuće, tijelo, razum, duh, Isus Krist

SADRŽAJ

UVOD	1
ETIMOLOGIJA POJMA „ESHATOLOGIJA“	2
OPĆA RAZMIŠLJANJA O POSLJEDNJIM STVARIMA	3
NEKA RAZMIŠLJANJA O SVRHOVITOSTI I PRAVEDNOSTI KONAČNOG SUDA	5
POVEZANOST ESHATONA I PREEGZISTENTNOSTI	7
ESHATOLOŠKI POJMOVI U STAROM ZAVJETU	11
Prekogrobni život u vjeri Izraela	15
ESHATOLOGIJA U NOVOM ZAVJETU	17
ESHATON U EVANĐELJIMA	19
Dan suda u evanđeljima	23
ESHATOLOGIJA U PAVLOVIM POSLANICAMA	24
Dan Suda u poslanicama Apostola Pavla	25
Uskrsnuće čovjeka u Pavlovim poslanicama	25
Život vječni u Pavlovim poslanicama	26
ESHATOLOŠKI POJMOVI U KNJIZI OTKRIVENJA	27
ESHATOLOGIJA KOD APOLOGETA	29
ESHATOLOGIJA U OTAČKO DOBA	30
ESHATOLOGIJA U SKOLASTICI KOD TOME AKVINSKOG	32
Uskrsnuće tijela kod Tome Akvinskog	32
Podjela Suda na Sud duše i konačni Kristov Sud.....	37
Posljednji sud kod Tome	38
ESHATOLOGIJA U DOKUMENTIMA II. VATIKANSKOG KONCILIA	38
Eshatologija u Konstituciji o svetoj liturgiji „Sacrosanctum Concilium“	38
Eshatologija u Konstituciji u suvremenom svijetu „Lumen Gentium“	39
Eshatologija u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu „Gaudium et spes“	41
ANTROPOLOŠKA DIMENZIJA ESHATONA	41
Uskrsnuće i reinkarnacija kao suprotne antropološke varijante eshate.....	44
ČISTILIŠTE	45
ZAKLJUČAK	49
Summary	51
Literatura:	52

UVOD

Čovjek kao biće nastalo u procesu evolucije, bilo da evoluciju gledamo u duhu Knjige postanka, ili da je promatramo sa prirodoznanstvenog motrišta, sa početkom u Velikom prasku kojim je pokrenuta kvantna fluktuacija i nastanak svemira, u svom temeljnom karakteru razlikuje se od svih ostalih bioloških bića po svom razumu. Razum je čovjeku omogućio prilagodbu na zahtjevne uvjete života i prilagodbu životnih uvjeta sebi. Čovjek kao racionalno biće promatrajući sebe u smislu postojanja pokušava pronaći odgovore na elementarna pitanja: tko sam?, odakle sam došao?, gdje je moj cilj?, zašto druga živa bića nemaju razum kao čovjek?, koji je smisao razuma ako ne mogu time postići da živim vječno?, čemu uopće razum za tako malo života?. Brojna su pitanja koja čovjek može retorički postavljati o vlastitom postojanju pokušavajući razumom pronaći prihvatljivo tumačenje. Neizvjesnost donosi strah, ali taj se strah ne odnosi na iskustvo nastanka niti na poznate životne varijable u najvećoj mjeri, nego se odnosi na neizvjesnost u budućnosti. Strah prema neizvjesnosti u budućnosti nastao je razumskim shvaćanjem da čovjek u konačnici tom budućnošću ne može upravljati i pored svekolikog svjesnog i razumskog napretka taj strah ostaje iskonski.

Tehnološkim, društvenim, medicinskim i svakim drugim napretkom čovjeku polazi za rukom produžiti svoj zemaljski život za nekoliko godina, ali ne vječno. Ako bi to uspio opet se postavlja pitanje potomstva koje u tom slučaju gubi smisao. Uz izuzetke koji nisu vrijedni spomena, čovjek ipak želi vlastito potomstvo i veseli mu se, ali Zemlja nije dovoljno velika da prihvati sve generacije svih jedinki čovjeka koje su živjele i koje će još živjeti na Zemlji sve da je čovjeku i moguće produžiti život na zemlji u vječnost.

Postoji neka unutrašnja težnja onome što je iznad čovjeka, ali ne može se dosegnuti samo općim umovanjem nego traži više od čovjeka. Kao težnja za povratkom onom izvornom za kojega čovjek sluti da je od Njega potekao i da je po Njemu različit od drugih bioloških bića na ovom planetu. U očajnom traganju za odgovorima čovjek pohranjuje svoje spoznaje ostavljajući novim naraštajima da vrše spoznajnu nadgradnju uma kako bi barem neka daleka generacija potomaka dosegla razinu spoznaje koja sa sigurnošću može empirijski potvrditi konačni cilj čovjeka kao posebnog, prema mogućnosti spoznaje toliko različitog živog bića. Unutrašnja težnja stvara vjeru u čovjeku da postoji smisao koji običnim umovanjem nije u mogućnosti doseći, ali osim vjere u sasvim posebnu budućnost, ne ostaje puno čvrstih oslonaca.

Kroz povijest čovječanstva i sklonosti čovjeka da vjeruje u konačni smisao svog postojanja kao djelić ukupne religioznosti nastale iz potrebe za dohvaćanjem smisla rađa se

govor o konačnom rješenju čovjeka kao razumskog bića, a taj govor odnosno umovanje, nauk o konačnom smislu oblikuje se u vidu eshatologije. Eshatologija nije samo govor, ili nauk o posljednjim stvarima nego epistemološka disciplina koja ima svoja uporišta u važnim točkama ljudske povijesti.

U ovom radu eshatologija će uz usputan spomen vjerovanja drugih svjetskih religija biti obrađena sa prvenstveno kršćanskog, katoličkog stanovišta. Rad je prvenstveno koncipiran kao kratak povijesni pregled svih židovskih i kršćanskih vjerovanja koja bi se mogla podvesti pod nazivnik: eshatologija, sa dodatnim promišljanjima o eshatologiji općenito, međusobnoj povezanosti esencijalnog bitka u preegzistentnosti i eshatologije kao vječne budućnosti u smislu povijesnog protoka vremena kakvo si čovjek najlakše može predočiti te na kraju o antropološkim analizama čovjeka kao uskrslog i na vječnost predodređenog bistva.

ETIMOLOGIJA POJMA „ESHATOLOGIJA“

Sama riječ eshatologija tvorevina je od grčkih riječi: ἔσχατος, dakle „eshatos“ što znači posljednji (Hrvatska enciklopedija, 2020.), ili „eshata“ što znači posljednje stvari (Rahner, Vorgrimmler, 2009, 144), posljednji i riječi „logija“ od grčkog „λόγος“ što znači: um, riječ, govor, smisao, načelo, zakon, nauka. U religiologiji se eshatologija navodi kao središnji nauk o kraju povijesti, propasti sadašnjega svijeta, ili o budućem novom svijetu i ispunjenju vjerskih nadanja. Poseban oblik eshatologije čini apokaliptika (Hrvatska enciklopedija, 2020).

Prema R. Lavattoriju riječ „eshaton“ može imati „tri značenja:

- Eshaton (u srednjem rodu) označava posljednji događaj;
- Eshatos (nominativ muškog roda) označava jednu ili više osoba koje zajedno djeluju;
- Eshata (množina srednjeg roda) označava stvari i zbivanja koja spadaju na posljednji događaj;

Sva tri značenja čine cjelokupni predmet eshatološke discipline.“ (Lavatori, 2011, 18)

Pojam „eshatologija“ u kršćanstvu označava konačno ispunjenje spasenjsko-povijesne situacije određene događajem Isusa Krista, odnosno konačni sud prema kojemu teži čovječanstvo u vremenskom okviru nepoznatom za čovjeka. Tako nauku o posljednjim stvarima treba gledati u širem kontekstu. Prema definiciji koja proizlazi iz etimološkog tumačenja, pojam eshatologija je svakako u potpunosti vezan za spasenje, ili propast kao rješenje za svakog čovjeka i podijeljena je već i u vremenskom okviru, ili u kontekstu

pojedinačne smrti svakog čovjeka kao završetka ovozemaljskog života i kao skupni događaj u vremenskom terminu koji se označava kao kraj vremena, ili kraj svijeta. „Težak je teološki problem eshatologije sama dijalektika između individualne eshatologije pojedinca bilo da obuhvaća trenutak završetka ovozemnog života i opće, ili skupne eshatologije kao sveopćeg suda cijelomu čovječanstvu“ (Rahner, Vorgrimmler, 2009, 146). Dijalektika između individualne i skupne eshatologije međutim, ne utječe na analizu etimoloških korijena pojma.

Renzo Lavatori navodi definiciju B. Rigauxa: „Opća eshatologija skup je pojmovnih jedinica i predodžbenih modela iščekivanog zahvata Isusa Krista u vremenu, po kojemu će trenutačno stanje stvari uminuti i ustupiti mjesto potpuno novoj ekonomiji između Boga i njegovih stvorenja“. (Lavatori, 2011, 15)

Sam izraz „eshatologija“ prvi puta u povijesti se pojavljuje u djelu „Systema locorum theologorum“ čiji je autor Abraham Calov (†1686.) u kasnom srednjem vijeku, u podnaslovu „Eshatologia sacra“ gdje piše o smrti, uskrsnuću, sudu i svršetku svijeta (Nemet, 2002, 12).

Eshatologija je relativno novija teološka disciplina i kao takva ima relaciju sa drugim teološkim disciplinama kroz tumačenje biblijskih tekstova koji govore o posljednjim stvarima te sa moralnom teologijom kao disciplinom koja je uz posljednja vremena vezana ćudorednim, uzročno posljedičnim odnosom.

OPĆA RAZMIŠLJANJA O POSLJEDNJIM STVARIMA

Čovjek u religiji traži odgovore na pitanja: Odakle dolazimo?; Kamo idemo?; Koje je konačno rješenje?

Razmatranje eshatona kao konačnog rješenja, apsolutnog kraja, uvijek u sebi sadrži jednu sebičnu sastavnicu ili sebičnu nit vodilju, a to je briga za vlastiti život i vlastitu budućnost. Tražeći odgovore na gornja pitanja epistemološkim napretkom dolazi se do nekih spoznajnih granica baziranih na otkrićima prirodnih zakona a koji su fizički relevantni neovisno radi li se o neposrednoj okolini, ili općenito, svemiru.

Eshaton je nezaobilazni, presudni, temeljni, radikalni trenutak cjelokupne ekonomije spasenja. Odnosi se na čovjeka kao posebno razumsko stvorenje kao i na cijeli svemir. Za čovjeka je važan iz razloga što čovjek razumom može dohvatiti realnost života, smrti prošlosti i budućnosti. „Razumnost je temelj čovjekova mišljenja, odlučivanja, samosvijesti, odgovornosti, rada, svega što je specifično ljudsko. Zahvaljujući toj sposobnosti, čovjek ima svijest o cjelini i smislu svega, kao i moć da slobodno odlučuje i djeluje, da humanizira sebe i

svijet.“ (Devčić, 1988, 6) Čovjek shvaća da konačni cilj nije uništenje, ili potpuni nestanak nego prijelaz iz sadašnjeg i povijesnog vremena u buduće vrijeme, ili točnije u stanje u kojemu vrijeme kao dimenzija ne postoji. To stanje je vječno stanje združenosti sa svojim Stvoriteljem u jednom savršenom obliku. Eshaton je zapravo poveznica između povijesnog svijeta i zemaljskog života i budućega vječnog života u posve novim okolnostima. (usp. Lavatori, 2011, 19) Razum kao dar Božji jest sposobnost da sagledamo sve što možemo dohvatiti spoznajom kako bismo stvorili pravednu i ispravnu odluku. „Spoznaja teži za istinom, a istina je jedna i sveobuhvatna. Ona znači da um poima ono što postoji, u svjetlu vječnih zbiljnosti. Da bi izvršio tu svoju zadaću, um mora različitim područjima realiteta pristupiti na način kakav pojedina područja zahtijevaju.“ (Guardini, 2002, 46) Pri tome se ne traži od pojedinca da se suočava sa dubinom zbiljnosti realiteta koju ne može svojim razumom dokučiti. Naprotiv, sve je prilagođeno osobnoj razini spoznatljivosti a to otklanja svaki izgovor i opravdanje.

Točan povijesni trenutak nastupanja eshatona je nepoznat čovjeku. Taj trenutak poznat je samo Bogu. „Pitanje o odnosu Kristova dolaska prema našem vremenu ogleda se u pitanju o znakovima kraja koje se, polazeći od analognih pitanja židovske apokaliptike, u kršćanstvu uvijek iznova postavlja još od vremena prvih Isusovih učenika... S jedne strane postoji odlučno odbacivanje pitanja znakova: Kristov je dolazak posve nespojiv s povijesnim vremenom, s njegovim vlastitim zakonima protjecanja, te ga se stoga nikada ne može u nekom smislu iskalkulirati iz same povijesti.“ (Ratzinger, 2017, 186) Ono što je ljudima poznato u manjoj, ili većoj mjeri je mogućnost odluke koja se donosi u ovom zemaljskom, životu i povijesnom vremenu. To je odluka kojom čovjek prihvaća ponuđenu ljubav i spasenje u Bogu, ili svjesno kroz izraz svojega egoizma odbija biti u Božjoj blizini. Odluka sa sobom nosi i pripravnost na takvu ekonomiju spasenja koja traži život dostojan savršene budućnosti u Bogu Stvoritelju.

Sam događaj eshatona realizira se kroz Kristovu paruziju koja nastupa u trenutku Božje odluke i označava uskrsnuće od mrtvih i suočenje s Kristom te prihvaćanje, ili odbijanje beskrajne ljubavi koja iz osjećaja prelazi u realnost savršenog vječnog života u vidu Kristova konačnog suda. Konačnom sudu nije moguće pristupiti prije paruzije. Razlog je tome uskrsnuće tijela.

U argumentiranju obrane antropološki gledano integriranog čovjeka protiv ideja o dualnosti čovjeka iz tijela i duše, potrebno je razjasniti da odmah po smrti kao promjeni tijela, materijalnog dijela integriranog čovjeka, duša ostaje nepromijenjena jer je nepromijenjene naravi, ali zato nije moguće da duša po biološkoj smrti tijela odmah bude suđena, iako po svojoj naravi i službi da kontrolira nagone tijela odgovorna za podložnost grijehu, ipak sama po sebi nema nagnuća prema grijesima povezanim s tjelesnim nasladama i materijalnim okruženjem (usp.

Atenagora, 2013, 127). Stoga duša iako svjesna budućeg predodređenja, mora biti u stanju čekanja paruzije koja nastupa po uskrsnuću svih mrtvih kako bi konačnom sudu pristupio integrirani čovjek kao cjelovita osoba. Sud se na kraju izriče za ono što je čovjek po tijelu dok je bio u tijelu cjelovito združen sa dušom činio dobro, ili zlo. Ipak, duša kao element cjelovitog čovjeka koji po zemaljskoj smrti ne ulazi u proces materijalnog raspadanja kao tijelo, ali kao forma tijela, biva već po odvajanju od tijela izložena djelomično sudu koji će biti potvrđen na konačnom sudu kada ponovno bude združena, po uskrsnuću sa tijelom s kojim čini integralnu cjelinu. U obranu duše kao dijela čovjeka koji nije podložan raspadu nego je besmrtna, Ratzinger navodi stavove iz izjave Kongregacije za nauk vjere o pitanjima eshatologije gdje tvrdi: „Crkva potvrđuje kontinuitet i samostojnu egzistenciju duhovnoga elementa u čovjeku poslije smrti, koji je opremljen sviješću i voljom, tako da 'čovjekovo ja' i dalje postoji. Da bi opisala ovaj element Crkva rabi izraz 'duša'“. (Ratzinger, 2017, 232)

NEKA RAZMIŠLJANJA O SVRHovitosti I PRAVEDNOSTI KONAČNOG SUDA

U prošlom poglavlju je višestruko spominjan sud u svojoj apsolutnosti, ili višeslojnosti. Ovdje će o tim pojmovima biti više riječi.

Stvoritelj je u svom stvaranju donio zakonitosti nastajanja stvorenja u nebrojenim nijansama i genetičkim šarolikostima tako da ne postoje dva ista ljudska bića. Svako je ljudsko biće ponaosob, osim što ga je Stvoritelj „stvorio na svoju sliku“ (Post 1,27) potpuno samosvojstveno. Bog je svim ljudima prilikom stvaranja dao razum i mogućnost odlučivanja, ali se odlučivanje zasniva na osobnoj razini uvažavajući pritom sve genetičke i karakterne različitosti. Svaka jedinka će kroz osobnu percepciju okoline stvarati interakciju s njom, sa drugim ljudima i sa svojim Stvoriteljem te uvažavajući osobne specifičnosti na različit i sebi svojstven način donositi odluke. Svaka donešena odluka može biti izričito namjerna i nedvosmisljena, ali može isto tako, uslijed nepotpunosti informacija, nedostatnosti razuma da u potpunosti razumije situaciju u kojoj se nalazi kao i da ne razumije u potpunosti odnos okoline, donijeti pogrešnu, ili štetnu odluku premda nije toga potpuno svjesna. „Sud znači da čovjek sebe posve ogleda u svetome Božjem svjetlu; uviđa okolnosti i uzroke svih svojih čina, vidi njihove slučajnosti i bitnosti, spoznaje izvanjsko, unutrašnje i najintimnije, sve što je dosad već znao i ono što mu je još ostalo skriveno jer je ležalo preduboko, ili jer je jednostavno bilo zaboravljeno, potisnuto ili zatrpáno – jednom riječju, čovjek uviđa sve. Isve to gleda bez ikakve

zaštite, jer više nema niti ponosa, niti taštine, niti okolišanja niti ravnodušnosti – što ga inače čini neosjetljivim. Čovjek je u sudu posve izložen, posve tankočutan i sasvim sabran. Njegova je volja nesputana, on stoji na strani istine, protiv samoga sebe.“ (Guardini, 2002, 39) Iz toga razloga svatko postaje u tom trenutku svjestan ako je propustio oprati se, očistiti se za života na svijetu. „Naočigled Božjega suda ne dolazi u obzir nikakvo pozivanje na narav i njezinu unutar-svjetovnu logiku; nikakva nas naravna etika i metafizika smrti, koje upućuju na pomirenje s kozmičkim zakonima „umri i postani“, ne mogu poštedjeti od golosti smrti, od skoka preko cijeloga svijeta – u prividno ništa – od očajanja u svemu što nije Bog, i od straha od susreta s Neizmjernim, pred kojim ničice padamo u proskinezi smrti, koji je vječni sudac naše polovičnosti i naše zarobljenosti.“ (Balthasar, 2018, 52)

U Ivanovom evanđelju piše kako Isus odgovara Petru prilikom pranja nogu apostolima okupljenima oko posljednje Isusove večere: „Ako te ne operem, nećeš imati dijela sa mnom“ (Iv 13,8). To pretpostavlja da čovjek ne može u Kraljevstvo nebesko ako nije potpuno čist. Međutim nije uvijek jasno što je čisto, a što ne, odnosno koje je djelo ispravno.

Svrha je, dakle Suda da utvrdi čistoću čovjeka i njegovu spremnost za ulazak u Kraljevstvo Božje. To može biti potpuna čistoća, djelomična čistoća u smislu opredijeljenosti za Stvoritelja, ali uz nedostatke koji kaznom moraju biti izbrisani, ili potpuno odbacivanje i negacija Stvoritelja.

Sada putem svrhovitosti Suda dolazimo do slojevitosti Suda. Konačni Sud koji nastupa paruzijom Isusa Krista od spomenute tri mogućnosti ostavlja samo dvije: potpuno prihvaćanje Stvoritelja u potpunoj čistoći, ili potpuno odbacivanje i negacija što posljedično donosi izuzeće iz Kraljevstva Božjeg.

Slojevitost Suda se očitava u trećoj mogućnosti gdje duša po fizičkoj smrti tijela koja prema svojoj službi upravljanja porivima tijela nije bila u potpunosti dosljedna, ali opet čovjek nije odbacio blizinu Stvoritelja, treba u tom stanju u kojemu čeka paruziju i uskrsnuće tijela, proći katarzu odnosno pročišćenje kako bi, kada se po uskrsnuću združi s tijelom, oboje moglo konačnim Sudom biti oslobođeno za život vječni u blizini sa svojim Stvoriteljem. Moglo bi se to nazvati svojevrsnim pred-sudom. „Doduše, odluka njegova života pada u trenutku smrti, sa svršetkom njegova zemaljskog djelovanja, to je sigurno. Utoliko čovjek sada biva suđen te se ispunja i njegova sudbina. Ali njegovo konačno mjesto može biti određeno tek kada je izgrađen čitav organizam, kada bude pretrpljena i izvršena sva povijest. Sabiranje i okupljanje svega bit će čin koji nikoga neće izostaviti. Jedino je tako definitivni opći sud moguć kada će se suditi svakome pojedincu u ovoj cjelini i dodijeliti mu se mjesto koje može primiti jedino u poveznici sa svima ostalima.“ (Ratzinger, 2017, 183)

Pored svih nijansiranosti tijela i duše svakog čovjeka ponaosob, Sud nudi vrlo ograničen izbor. Stoga je, obzirom da je Kraljevstvo Božje, kraljevstvo potpune čistoće i beskrajne imanentne ljubavi, nužno da Sud bude pravedan po svojoj imanentnosti. Nemoguće je, štoviše, pretpostaviti da Božji sud ne bi bio pravedan i da ne bi bio isti sud za dušu i za tijelo (usp. Atenagora, 2013, 131).

Specifičnost je posljednjeg suda u njegovom glavnom sucu. Naime, prema Svetom Pismu, na posljednjem sudu suditi će Isus Krist koji je spasitelj i otkupitelj svega svijeta. Ovdje nastaje svojevrsna napetost s jedne strane Isusa Krista kao osloboditelja, spasitelja i otkupitelja i s druge strane Krista kao suca na posljednjem sudu. Zato „treba podsjetiti na to da je Gospodin, Sudac, upravo ovdje oslovljen kao osloboditelj koji čin suda može preobraziti u čin izbavljenja. Njemu, Sucu koji dolazi, takoreći suprotstavljen je on sam, Spasitelj koji je došao.“ (Ratzinger, 2017, 25) U tom pretvorničkom činu u kojemu je Sudac zapravo spasitelj, Isus Krist jest nada za svakog vjernika da će biti spašen za vječnost te da neće biti osuđen na vječnu kaznu. „Vjernik pred licem Suca odražava njegov vlastiti lik Spasitelja i budući da ne može položiti nadu u sama sebe, svjestan je da je njegova zaštita Onaj koji je bio Spasitelj i ne može prestati biti Spasitelj.“ (Isto)

Postavlja se pitanje životnih orijentira u čovjeka kako bi bio pripravan na konačni sud bez straha da je možda s neizravnom namjerom počinio u tijelu nešto tako strašno da bi na sudu bio osuđen na vječnu propast. Na životne orijentire upućuje kratak odlomak iz konstitucije o Crkvi u suvremenom svijetu a to je slušanje unutarnjeg glasa u svakom čovjeku. „Taj glas, što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našeg srca: čini ovo, a izbjegavaj ono. Čovjek naime ima u srcu zakon što mu ga je Bog upisao. U pokoravanju tom zakonu jest isto čovjekovo dostojanstvo, i po tom zakonu će mu se suditi.“ (II VS, LG, I/16)

POVEZANOST ESHATONA I PREEGZISTENTNOSTI

Vremenske spoznajne granice su, evolucijskim, tehnološkim i spoznajnim napretkom pomicane u bitno veći vremenski okvir nego što je moguće percipirati kroz čisto promatranje okoline. Povijesna granica vremenskog okvira do kojega trenutno seže ljudska spoznaja vodi do 4,5 milijardi godina unazad ukoliko se razmatra nastanak planeta Zemlje te kasnije, razvoj biološkog elementa na Zemlji, a 14,2 milijardi godina ako je predmet razmatranja Svemir. Granica vremenskog okvira o kojoj je ovdje riječ je nazvana Veliki Prasak. Čovjek danas traži

odgovor na pitanja slijedeće razine kao što je pitanje tko je i zašto pokrenuo Veliki Prask i prouzročio kvantnu fluktuaciju i formiranje, ili točnije, širenje svemira. Dakako da religioznom čovjeku nije problem potražiti objašnjenje unutar svoje religioznosti i zadovoljiti se odgovorom da je to Božje djelo. Međutim, vjera ponekad traži više u smislu logičkih objašnjenja pa i odgovora na pitanje zašto bi Bog pokrenuo takav grandiozan ciklus. Pored čistih fizikalnih svojstava ciklusa traži se dakle, odgovor na pitanje o tome koji je motiv Svemogućeg Pokretača da inicira dinamiku u beskrajnom prostoru.

Sve prije pojave čovjeka neovisno o razini spoznajnih mogućnosti prikladno je obrazložiti tako da je nastalo prije egzistencije i nazvati „preegzistentno“. Iz tog razloga u razmatranju vremenskog okvira koji povijesno seže u vrijeme postanka svemira, vrijeme prije, vrijeme poslije kao i stanje pred-dinamičkog postojanja koje potencijalno u sebi potencijalno sadrži eshaton kao konačno rješenje odnosno potpuno stabilno stanje bez potrebe za bilo kakvom promjenom u nestabilno, povijesno stanje. „Promatra li se geometrijski, pravac vremena odvija se jednosmjerno. Smjer je vremenskih pravaca nepovratan. Vrijeme dijeli ovu jednosmjernost sa životom. Na jednosmjernosti i nepovratnosti zasniva se smisao vremena, kao i smisao života. Smisao je jednosmjernosti u smjeru. Smjer je uvijek usmjeren prema nekom kraju, inače bi bio neusmjeren. Kraj je, međutim, bitno eshaton.“ (Taubes, 2009, 11)

Da bi bilo jasnije, potrebno je vratiti se na granice sadašnje spoznaje o nastanku svemira i malo dublje u povijest iza te granice. Prije Velikog Praska postoji beskonačno koncentrirana masa u beskonačno malom prostoru sa beskonačno velikim potencijalom. Sve se nalazi u stanju apsolutnog mirovanja dakle, u potpunoj i apsolutnoj ravnoteži. Vremenski okvir u dublju povijest od one o kojoj je ovdje riječ seže u beskonačnost. Sve je, dakle savršeno i ne postoji ništa što bi bez nekakve ili nečije volje pokrenulo bilo kakav proces. Ako se eshaton kao potpuno, savršeno i konačno rješenje kao što ga se percipira sa sadašnjim stupnjem spoznaje i poslije kojega nastupa potpuna ravnoteža stavi u kontekst apsolutne ravnoteže prije Velikog praska tada se može reći da je eshaton kao konačno savršeno rješenje bio sastavni dio toga preegzistentnog, odnosno vremena prije Velikog praska te da je nastankom povijesnog vremena zapravo, na neki način, nasilno odvojen, ili otrgnut od toga, gledajući očima fizike, stabilnog stanja koje je vladalo u preegzistentnosti. „Izvor je vremena i povijesti vječnost. Kao što je povijest ono između što se proteže od vječnosti do vječnosti, tako je, ...vrijeme stupanj vječnosti, koji odgovara onome *između* povijesti. Vrijeme nastaje kada je vječnost izvora izgubljena, ...“ (Taubes, 2009, 12) ali pri tomu se ne misli na Stvoritelja kao izvor jer je njegova vječnost nepromjenjiva, nego na iscrpljenost vječne preegzistentnosti kao izvora, a koja može biti iscrpljena odlukom prvog pokretača povijesti.

Postavlja se sada pitanje koja je konačna namjera i svrha ovog kontempliranja. Svrha je ukazati na važnost svega onoga što se naziva povijest i kao takvo nastaje u beskrajno malenom trenutku u kojemu dolazi do razdvajanja preegzistentnosti svemirana jednoj strani i eshatona na drugoj strani, koji ovdje nema sebični ljudski predznak, nego mnogo širi pojam od čistog ljudskog poimanja vlastitog konačnog zbrinjavanja života u beskonačnosti.

Kada se ovako postave stvari, tada traženje odgovora na pitanje zašto i na pitanje koji je motiv za pokretanje dinamičkog procesa koji će u jednom periodu povijesti pokrenute Velikom praskom dovesti na planetu Zemlji, u Sunčevom sustavu, u galaksiji koju je čovjek nazvao Mliječni Put, a koja je opet mali djelić galaktičkog superklastera nazvanog Djevica, do nastanka biološke komponente te finalno do nastanka razumskog bića, a koje je razumski i spoznajno nedovoljno sposobno uz sve naprezanje uma i spoznajni napredak koji je samostalno postiglo, da bi došlo do brzih i jednostavnih odgovora na pitanja postavljena u gornjem tekstu, a opet dovoljno intuitivno da bi naprezanjem svojih spoznajnih sposobnosti ostvarilo odnos sa transcendentnom dimenzijom, odnosno sa vlastitim Stvoriteljem na način da pokušava ostvariti komunikaciju, što u ovom stanju materijalnih protežnosti i ograničenosti fizičkog tijela nije u mogućnosti.

Moglo bi se ovdje reći da završni dio prethodne rečenice daje odgovor na postavljena pitanja slično već spomenutom primjeru vjernika koji unutar vlastite religije nalazi odgovore na egzistencijalna pitanja međutim, ne nazire se odgovor na pitanje o motivu inicijalnog pokretača kolosalnog dinamičkog ciklusa svemirskih razmjera sa biološko razumskim rezultatom.

Sada se opet unutar vlastite religioznosti nameće odgovor u vidu beskrajne ljubavi Božje prema stvorenju koje je stvoreno „ex nihilo“, ako se razmatra povijesni okvir dovoljno daleko da se može pretpostaviti da u jednom trenutku povijesti nije bilo nikakvih uvjeta za nastanak takvog razumskog bića. Sada nastupa slijedeća razina pitanja o tome kako se može ljubiti nešto što ne postoji, ili o tome kako ljubiti nešto što će tek biti stvoreno a ne zna se kakvo će biti kada bude stvoreno, ili što će biti ako ne bude ostvarilo očekujući odnos sa Stvoriteljem.

Logika otvara slijedeću razinu pitanja o motivu stvaranja, no otvaranje novih razina pitanja u nedogled relativizira smisao i ne vodi konačnom rješenju. Zašto je to tako? Zato jer Bog za čovjeka ostaje nespoznatljiv u potpunosti pa je sami tim i ljubav o kojoj je prethodno bilo riječi neshvatljiva za čovjeka.

U traženju logičnih odgovora na egzistencijalna pitanja, postavlja se također pitanje svrhe samog stvaranja čovjeka. Bog je, dakle odlučio stvoriti čovjeka pri čemu stvaranje nečega „ex nihilo“ odnosno iz ničega, što nikada nije postojalo te prethodno nije imalo neke posebne svrhe. Ako nije postojalo, logično bi bilo reći da nije imalo svrhu niti je trebalo postojati zbog

nečega. Međutim, iza svakog stvaranje stoji neka svrhovitost ili potreba za nečim, ili u ovom slučaju nekim, odnosno čovjekom. „Bog u svojoj apsolutnoj opstojnosti ne potrebuje ljudskog bića,,(Atenagora, 2013:113). Da bi stvorio ljudsko biće potrebno je stvoriti uvjete u kojima takvo biće može opstati. Stvaranje čovjeka dakle nosi sa sobom dodatne izazove. Stvara li Bog čovjeka radi toga što je čovjek potreban nečemu, ili nekomu drugomu, još je jedno od pitanja. Ako dakle, ništa i nitko drugi osim Boga u preegzistentnosti ne postoji, logično je da Bog nije stvorio čovjeka zato jer Bogu nije potreban, ali je potreban nekomu drugom. Ali u preegzistentnosti nikoga, možemo reći i ničega drugoga nema i ne postoji. Ostaje sada jedino logično objašnjenje stvaranja čovjeka zbog njega samoga. Ako je dakle Bog stvorio čovjeka radi njega samoga i pri tomu stvorio sve potrebne uvjete da bi čovjek mogao opstati, zašto je tada čovjek svojim razumom umjesto zahvalnosti prema svom stvoritelju jer je stvoren radi samoga sebe, doveo sebe u stanje smrtnosti.

Bog je čovjeku osim svih za život potrebnih uvjeta, i osim što ga je stvorio takvoga, dakle sa razumom zbog njega samoga, upravo kroz dar razuma dao i mogućnost odabira i mogućnost odluke: želi li biti uz svog stvoritelja, ili se želi udaljiti od svoga stvoritelja. Toliko je slobodan da o istom može odlučivati tako da njegova odluka bude neporeciva za vječnost.

Ali Bog svojem stvorenju pored dara razuma i mogućnosti odlučivanja, ostavlja i mogućnost da promijeni svoju odluku tijekom zemaljskog života. Ostavlja mogućnost svojem stvorenju da djeluje razumom, uvidi svoje pogrešne odluke i promijeni ih. Naravno da može djelovati razumom i u suprotnom smjeru pa iz životne zahvalnosti i podložnosti Stvoritelju može odlučiti odreći se svoga Stvoritelja. Zbog odreknuća prvoga od stvorova, čovjek trpi smrt kao fizičku i fizikalnu dimenziju. Međutim, Bog nije stvorio čovjeka sa ograničenim trajanjem. Stvorio je čovjeka „na svoju sliku“, a to znači da ga je stvorio za vječnost. Ne samo za kratak život na Zemlji. Kakogod, čovjek mora naporom svoga uma dosegnuti i donijeti odluku i živjeti u empirijskoj neizvjesnosti posljedica svoje odluke. Takva empirijska neizvjesnost rezultira dinamikom stalne težnje prema sigurnosti uz Stvoritelja te također donosi stalne izazove koje treba uspješno prebroditi da bi se uvijek ostalo uz Stvoritelja. Od Stvoritelja stvoren, čovjek je prema Stvoritelju orjentiran i u njemu je njegov krajnji cilj kako tumači Sveti Toma Akvinski u svojoj Sumi protiv pogana.

ESHATOLOŠKI POJMOVI U STAROM ZAVJETU

Eshatologija u Starom Zavjetu se kao pojam ne spominje pa ipak na mnogim mjestima se nalaze naznake nekih konačnih stvari koje će Gospodin Bog ostvariti tako što će nagraditi vjerni narod i kazniti njegove neprijatelje.

Povijest Izraela smještena je između dva krajnja događaja: stvaranja i konačnog ispunjenja svih Jahvinih obećanja datih izraelskom narodu (usp. Nemet, 2002, 27). Obećanja koja je Gospodin dao Izraelu obuhvaćaju obećanje spasenja nakon Adamova i Evina pada, zatim obećanje dano Abrahamu u smislu brojnog potomstva dok je obećanje koje se odnosi na „obećanu zemlju u kojoj teče med i mlijeko“ aktualno još i danas u borbi Izraela kao državotvornog i međunarodnog društvenog subjekta za pravo na svoju državu i Jeruzalem kao glavni grad (usp. Nemet, 2002).

Ovdje je potrebno naglasiti da sa sadašnjeg stanovišta odnosno kršćanskog gledanja na eshatologiju kao govor o posljednjim stvarima, postoji distinkcija u odnosu na starozavjetnu, židovsku eshatologiju koja ima drugačije i vrlo različite sadržaje od kršćanske eshatologije (usp. Rebić, 1982, 73). Kroz cijeli se starozavjetni spis proteže pojam vjernog, ili pak ponekad nevjernog odnosno neposlušnog, naroda uvijek naglašavajući tu cjelinu Izraela. Često se navodi „Dan Gospodnji“ kao pojam koji označava bitnu prekretnicu u povijesti Izraela nakon koje će sve biti drugačije, pravednije, ljepše, bogatije (usp. Am 5,18; Iz 2,11-21; Joel 1,15; 2,1-3; 3,4). Nema individualne komponente u opisima budućnosti, ili ako postoji individualni pristup, tada je riječ o budućnosti i sudbini Izraelca kao pripadnika zajednice odnosno Izraela kao naroda. Izraelac sebe vidi kao neodvojivi dio svoga naroda. Pisci ne navode što će biti sa pojedincem, ili kako će pojedinac proći kroz Dan Gospodnji nego što će biti s narodom. Brojno potomstvo vrlo je visoko na ljestvici prioriteta Izraelaca, ali se i ono promatra kao svenarodna dobrota i dar od Boga. Pored spomenutog treba naglasiti da je Izraelac u Starom Zavjetu u svojim razmišljanjima o životu i smrti uvijek orjentiran na konkretnu povijest koja se događa njemu i oko njega i to u njegovom trenutku i životu, a obuhvaća neposredno njegovu generaciju, prethodne i slijedeće generacije. Promatranje povijesti kod njega obuhvaća sedam pokoljenja od kojih tri ili četiri prije njegove generacije i isto toliko pokoljenja nakon njegove generacije (usp. Rebić, 1982, 340)

Individualno iskustvo eshatona u Izraelca je iskustvo koje dijeli sa cijelim narodom. Bilo da je to sreća i blagostanje, ili da se radi o kazni za neposlušnost, uvijek pojedinac dijeli sudbinu cijelog naroda. „Sveobuhvatna dimenzija eshatoloških okolnosti kao i govor o smrti u

Starom Zavjetu su uglavnom univerzalistički i teško je pronaći mjesta u kojima se razmišlja izričito o smrti pojedinca“ (Maly, 2017, 320).

Rijetki dijelovi spisa u kojima se nalazi individualni karakter eshatona govore o smrti. Smrt je kod Izraelaca nešto što se događa pojedinačno, ali svakom čovjeku i nemoguće ju je izbjeći te ju treba prihvatiti kao nužnost. Unatoč shvaćanju da je dug život blagoslov i nešto što svaki Izraelac želi, smrt kao neminovnost odvodi ga u društvo njegovih predaka na koje su Izraelci vrlo ponosni.

Posebno je uočljivo da se eshatološki govôri najčešće pojavljuju u stihovima koje izgovaraju starozavjetni proroci. Najveći dio tih proročanstava odnosi se na Božju kaznu prema neposlušnom narodu koja će se uskoro dogoditi i pri tomu predviđaju skoro uništenje naroda, odlazak u ropstvo, pad Jeruzalema, ili suprotno tome, uništenje neprijatelja, oslobođenje i povratak iz ropstva uz koje ide pomirenje naroda s Bogom kako bi poslije pomirenja Bog ponovno boravio u svojem narodu, zavladao bi materijalno blagostanje i osigurala bi se lijepa budućnost za cijeli narod izraelski.

Apokaliptički oblik eshatologije posebno je naglašen kod proroka Danijela. Nastala u drugom stoljeću pr. Kr., u vremenu kada se Izrael vratio iz ropstva dekretom kralja Kira, ali u stalnoj opasnosti od novih osvajača sa zapada u likovima grčko makedonskih nasljednika Aleksandra Makedonskog, ili kasnije Rimskih legija, Knjiga proroka Danijela u svom apokaliptičkom dijelu izražava nevolju i slabost židovskog naroda i želju za vladarom kakav je bio kralj David prema židovskoj predaji. U zapisima Knjige proroka Danijela skriva se jedan apokaliptički tekst koji će kasnije u vrlo sličnom obliku biti dio Knjige Otkrivenja u Novom Zavjetu, a odnosi se na viđenje Sina Čovječjega kako dolazi na oblacima nebeskim (Dn 7, 13-14).

Židovski narod od povratka iz babilonskog ropstva nikada nije dočekao „mesiju“ koji će povesti svoj narod u borbu protiv okupatora i stvoriti stabilnu izraelsku državu kojom će vladati i u kojoj će vječno biti blagostanje. Ovaj apokaliptički izvještaj jedan je od vrlo poznatih i često citiranih eshatoloških tekstova u kršćanskoj religiji.

Nastavak proročanstva iz knjige proroka Danijela donosi eshatološku najavu za svakog čovjeka koji živi, živio je u prošlosti, ili će živjeti u budućnosti zemaljskim životom:

*„Tada će se probuditi mnogi koji snivaju u prahu zemljinu;
jedni za vječni život, drugi za sramotu, za vječnu gadost.
Umnici će blistati kao sjajni nebeski svod,
i koji su mnoge učili pravednosti,
kao zvijezde navijeke, u svu vječnost.“ (Dn, 12, 2-3)*

6.1. Eshatologija pretkršćanskih vremena u drugim kulturama i religijama

Kako bi se lakše protumačilo eshatologiju Starog Zavjeta uputno je analizirati pojmove vremena i života kod Izraela u odnosu na druge narode i kulture onoga vremena. Poseban utjecaj na Hebreje Staroga zavjeta su imale egipatska kultura s jedne strane i Mezopotamija odnosno Perzija s druge strane (usp. Rebić, 1982, 341). Pisci starozavjetnih tekstova obuhvaćaju vrijeme od gotovo četiri tisuće godina prije Krista i iz opisa događaja iz povijesti Izraela može se vidjeti da o vremenu razmišljaju kao o slijedu događaja pri čemu ne postoji opcija ponavljanja, dakle, vrijeme je niz događaja koji se ne ponavljaju niti se vraćaju što upućuje da su o vremenu razmišljali kao o prolaznoj dimenziji od početka stvaranja, odnosno postanka prema budućnosti (usp. Nemet, 2002, 28).

U staroj grčkoj kulturi koja je sa Izraelcima graničila povremeno pomičući te granice osvajačkim ratovima u kojima se ponekad osvajalo, a ponekad i gubilo bilo teritorij ili neke druge životne ili materijalne vrijednosti, vrijeme je promatrano kao nešto što se ponavlja. Dakle vrijeme u grčkoj kulturi je imalo ciklički karakter. Ta ciklička koncepcija vremena zbog vječnog povratka istog ne dozvoljava afirmaciju pojedinačnog i posebnog. (usp. Devčić, 1988, 9) U grčkom vjerovanju važan je pojam besmrtnost duše. Tijelo umire, a duša već prema zaslugi kao besmrtna biva uzdignuta ili odbačena. Razmišljanja o eshatonu kao konačnom rješenju su spekulativnog karaktera. Eshaton je nešto što je potrebno raščlaniti, bio induktivno, ili deduktivno i logički objasniti. „Ipak je grčka misao razvila ideju čovjeka individuuma, svjesnog svoje različitosti, ništavnosti, tragične sudbine, neznanja, ali i sposobnosti da bude mjera svih stvari, što mu daje stanovito dostojanstvo. Ta je ideja, bez sumnje utjecala na kasniji razvoj pojma osobe, skupa s grčkim osjećajem za mjeru i rimskom idejom građanina po kojoj individuum postaje ličnost u građansko-pravnim odnosima u državi.“ (Devčić, 1988, 9)

Grčka ideja individuuma neće u svoje vrijeme imati utjecaj na semitsku kulturu i percepciju pojedinca u neprobojnom sklopu židovskog društvenog bistva u kojemu je individuum samo jedinka koja čini narod kao cjelinu. No, ta grčka ideja će imati utjecaj kasnije u kršćanstvu, naročito u skolastičko doba kada se sintetskom analizom nastoji povezati elemente i dubinu grčke filozofske misli sa temeljnim istinama kršćanstva.

Razmišljanje i percepcija vremena u smislu ponavljanja, ili cikličnosti je bila česta i kod drugih naroda odnosno kultura. Ponavljanje određenih specifičnih životnih i meteoroloških

uvjeta te godišnjih doba stvaralo je u ljudima osjećaj da se sve u životu odvija ciklički pa se tako i povijest ponavlja.

Poseban utjecaj na židovsku kulturu Starog zavjeta imala je egipatska kultura u kojoj je postojala vrlo živa vjera u prekogrobni život o čemu svjedoče brojni pronađeni spisi kao i natpisi na zidovima hramova i faraonskih grobnica. Iz tih se natpisa može zaključiti da postoje vrlo stare predaje izražene u vidu himni, molitvi, mitova i legendi o prekogrobnom životu prema kojima se faraon nakon smrti združuje s božanskim nebeskim bićem s kojim putuje sunčanim čamcem danju po nebu a noću pod zemljom te tako živi vječno. Balzamiranje tijela mrtvih faraona da bi se sačuvalo za vječni život, opremanje grobnica svim potrebnim stvarima normalnim za ljudski život su znakovi koji kazuju značaj prekogrobnog života kod Egipćana a koji se, prema vjerovanju može ostvariti samo fizičkim uskrsnućem tijela. Također je za egipatsku kulturu i vjerovanja karakteristično vjerovanje u sud nad mrtvima prema Ozirisovu kultu (Oziris je jedan od egipatskih bogova). „Sud se nad mrtvim provodi na temelju dobrih, ili zlih djela pokojnika u njegovom zemaljskom životu a koja su opisana u „Knjizi mrtvih“. Iz „Knjige mrtvih“ se nakon smrti čitaju djela pokojnika i izriče konačni sud dok sa strane čeka grdosija pod imenom Am-mut da proždere osuđenika“ (usp. Rebić, 1982, 344). Ipak, na kraju treba reći da egipatska kultura nije, unatoč opisanim sličnostima u velikoj mjeri utjecala na izraelska vjerovanja u prekogrobni život, ili barem ne u mjeri u kojoj je utjecala mezopotamska kultura Babilonije.

Za razliku od egipatske kulture i vjerovanja u prekogrobni život koja su bila vrlo važna u životu svakog Egipćanina tjerajući ih na česta razmišljanja o tome što će im bogovi učiniti u drugom svijetu, ali ne i što su oni dužni činiti prema bogovima na ovom svijetu, babilonska vjerovanja su sušta suprotnost. Babilonci su vjerovali da bogovi kažnjavaju zlo i nagrađuju dobro, ali o kazni, ili nagradi nisu razmišljali kao o nečemu što ih čeka poslije smrti nego još za zemaljskoga života. Tako su vjerovali da je dug život, brojno potomstvo, pobjeda nad neprijateljem nagrada za vjernost i za dobrotu. Suprotno tome, kratak život i malo potomstvo ili, život i smrt bez potomstva smatrani su prokletstvom. U tom smislu su i molitve Babilonaca bile usmjerene upravo sa namjerom odobrovoljavanja bogova kako bi blagoslovili čovjeka za zemaljskog života i nagradili ga blagodatima dugog života, potomstva i materijalnog blagostanja.

Kada je u pitanju vjerovanje u prekogrobni život, Babilonci vjeruju da se prijelazom u drugi svijet brišu sve razlike među ljudima. Na drugom svijetu nema više socijalnih razlika, razlika između vladara i pripadnika vladajućih, ili viših društvenih kasti i pripadnika nižih kasti. Nakon smrti sve ih čeka odlazak u „Dom tame“, u podzemlje u kojemu vladaju bogovi tame,

tama i mrklina bez svjetla i odakle više nema izlaska. Tamo su ljudi, prema babilonskom vjerovanju, obučeni poput ptica sa krilima čime se opisuju kao bića koja se mogu kretati brzo bez hodanja. Ako ikada nekomu koji je po smrti došao u „Dom tame“ bude dozvoljeno da se nakratko vrati u svijet živih i da ostvari kontakt sa živima, biti će to u obliku svog prijašnjeg zemaljskog lika. No takvi su izlasci, prema vjerovanju vrlo kratkog trajanja i imaju posebno značenje.

U indijskom starom vjerovanju zastupljena je individualna struktura vjerovanja u konačne stvari. U njihovoj se religijskoj strukturi vjerovanja u prekogrobni život također može razabrati uobičajeno vjerovanje da će zlo biti kažnjeno, a dobro nagrađeno odnosno da grešnici odlaze u tamni ponor iz kojega više nema izlaska dok pravednici odlaze u konačnici u nebesku palaču i pridružuju se vrhovnom bogu Brahma na njegovu postolju i krevetu. U vjerovanju u konačno rješenje stoji kako će na kraju vremena Brahma vatrom i vodom uništiti svijet nakon čega odlazi na odmor i spavanje. Nakon odmora će, prema vjerovanju Brahma stvoriti novi svijet s novim bogovima i novim životnim razdobljima. Iz ovoga je razvidno da tu zapravo nema eshatona odnosno konačnog rješenja nego se stvari opet ponavljaju. (usp. Rebić, 1982, 348)

Slično indijskim vjerovanjima, u iranskim tadašnjim starim vjerovanjima postoji most preko kojega prelaze umrli na svom putu u drugi svijet. Zli i griješni će pasti sa mosta u vječni ponor gdje vlada demon laži i prijevara, a dobri će prijelazom mosta stići u raj gdje vlada najveći od svih vladara, Ahura Mazda. Najveći dio informacija o staroiranskim vjerovanjima moguće je pronaći u „Avesti“, svetoj knjizi Mazdaizma u kojoj Zaratustra opisuje detaljno razrađenu strukturu staroiranskih vjerovanja (usp. Ježić, 2001, 83). Prema tim vjerovanjima na kraju svega vremena zemlja će biti očišćena od svakoga zla, obnovljena i pomlađena i na njoj će živjeti ljudi koji neće trebati tijela nego će biti duhovna bića (usp. Rebić, 1982, 348).

Prekogrobni život u vjeri Izraela

Izraelska vjera nadilazi vjerovanja starih kultura koje su imale utjecaj na nju bilo kroz nametanje kao posljedicu ratnih osvajanja, bilo kroz naprosto i tada postojeće migracije i miješanje stanovništva iz ekonomskih ili drugih razloga.

Iako Izraelci većinom svoja vjerovanja grade na skupnoj strukturi promatranja izraelskog naroda kao cjeline, razlika u odnosu na vjerovanja drugih tadašnjih naroda i kultura je u bitnom odnosu između Boga i čovjeka prema kojemu Izrael vjeruje da je Bog s čovjekom

uspostavio savez prijateljstva. Riječ je dakako o sinajskom savezu u kojemu bitnu ulogu ima osobno iskustvo Mojsija kao predvodnika naroda prilikom izlaska iz egipatskog ropstva, o njegovom direktnom susretu sa Bogom. Izrael vjeruje da ga Bog nikada neće ostaviti, ali je svjestan da će narod biti kažnjen ako se odmetne od Boga i ako u bilo kojem obliku prekrši savez.

Specifičnost izraelskog vjerovanja, kada je u pitanju antropološka individualna dimenzija vjerovanja u prekogrobni život je suživot tijela i duše. Kao što u zemaljskom životu čovjeka karakterizira integriranost tijela i duše, tako i u prekogrobnom životu ostaje i tijelo i duša združeno u jednu cjelinu. Ako, prema izraelskom vjerovanju umrli odlazi u tamni Šeol, kako Izraelci nazivaju mjesto u podzemlju gdje odlaze umrli, tada odlazi i duša i tijelo kao jedno psihofizičko, nerazdjeljivo jedinstvo. Utjecaj na Šeol ima samo Bog koji se nalazi visoko iznad nebeskog svoda, ali Bog je gospodar smrti i života i samo Jahve može izbaviti pokojnika iz Šeola (Rebić, 1982, 351). Izraelsko vjerovanje o kojemu ovdje govorimo nije se promijenilo prijelazom iz Staroga u Novi zavjet. Izraelci vide Jahvu kao takvog gospodara koji izvana, ili odozgo, s nebesa nadzire Šeol.

Činjenica da je Isus Krist kao pravednik „sišao u Šeol, u nečistu zemlju, gdje se ne slavi Boga“ (Ratzinger, 2017, 98), karakteristična za kršćansko vjerovanje, ostaje neprihvatljiva Židovima jer u izraelskom vjerovanju umrli više ne mogu moliti niti slaviti Boga. To je moguće samo za zemaljskog života. „S Isusovim silaženjem sam Bog silazi u Šeol, a time smrt prestaje biti od Boga napuštena zemlja tame i područje nemilosrdne udaljenosti od Boga. U Kristu je sam Bog ušao u područje smrti i prostor u kojemu nema komunikacije učinio prostorom svoje prisutnosti. Time što je Bog po Kristu ušao u Šeol, smrt, sam Bog ga je ukinuo i prevladao“ (Ratzinger, 2017, 98). Izraelcima je takvo nešto nepojmljivo iz prostog razloga jer nisu Krista prihvatili kao božansku osobu nego kao običnog čovjeka koji je k tome, prema židovskom mišljenju sebe „nedopušteno“ stavljao u razinu s Bogom i time „hulio“ Boga.

U konačnici umrli će biti suđeni jer je Jahve gospodar smrti i života i Jahve odlučuje o spašavanju prema zaslugama u zemaljskom životu. Nakon posljednjeg suda umrli u obliku psihofizičke integrirane jedinice, dakle, dušom i tijelom može biti spašen, ili bačen u propast. Nakon suda slijedi uskrsnuće koje omogućuje sâm Jahve, jedini Bog, gospodar života i smrti. Zato je uskrsnuće odraz Božje pobjede nad smrću.

Tijekom Starog zavjeta u izraelskom vjerovanju nije oduvijek postojalo vjerovanje u uskrsnuće. Do prije babilonskog sužanjstva prevladavalo je vjerovanje da kazna, ili nagrada za zla, odnosno dobra djela dolazi već tijekom zemaljskog života tako da se samo babilonsko sužanjstvo smatralo kao kazna za nevjeru odnosno nepoštovanje Saveza između Jahve, Boga

svevišnjeg i pravednog i njegovog izabranog naroda, dok se povratak iz sužanjstva tumači kao pobjeda Jahve nad neprijateljima naroda, nagrada narodu za povraćenu vjeru i milosrđe Jahvino te vjera u njegovu spremnost da opet prigrli svoj narod.

Nakon sužanjstva počinje se polako pojavljivati apokaliptična literatura. Primjer za to je u spisima Proroka Danijela: „U ono će vrijeme ustati Mihael, veliki knez koji štiti sinove tvog naroda. Bit će to vrijeme tjeskobe kakve ne bijaše otkako je ljudi pa do toga vremena. U ono vrijeme tvoj će se narod spasiti – svi koji se nađu zapisani u Knjizi. Tada će se probuditi mnogi koji snivaju u prahu zemljinu; jedni za vječni život, drugi za sramotu, za vječnu gadost. Umnici će blistati kao sjajni nebeski svod, i koji su mnoge učili pravednosti, kao zvijezde navijeke, u svu vječnost.” (Dn, 12, 1-3). Poglavitito nakon tri stoljeća po povratku iz sužanjstva kada nakon naglog osvajanja grčko-makedonskog carstva ostaju rascjepkane manje teritorijalne cjeline pod vlašću potomaka Aleksandra Makedonskog. U jednoj takvoj osvajačkoj, državnoj tvorevini se našao i izraelski narod podnoseći vrlo brutalan odnos vladara spram izraelskog naroda. Rezultat takvog odnosa je veliki broj Izraelaca koji su ostavili svoje živote pod okrutnošću grčkog vladara Antioha Epifana. U tim gorkim vremenima Izraelci sve više razmišljaju o sudbini pravednika koji su napustili ovaj svijet. Vjeruje se da ne bi bilo pravedno da pravednici idu u šeol i čekaju moguće spasenje nego da će ih Jahve uskrisiti kako bi proslavio njihovu pravednost i osudio njihovu nepravednu smrt. Ovdje opet nije naglašena individualnost i sudbina pojedinca nego čovjeka kao pripadnika izraelskog naroda, a spasenje se odnosi na sve pravednike kao što se i kazna, ili smrt odnosi na sve zle.

ESHATOLOGIJA U NOVOM ZAVJETU

Iako je etimološki korijen naziva eshatologija nastao tek u kasnom srednjem vijeku, kršćanska vjerovanja i percepcija eshatologije nastaje i razvija se paralelno sa razvojem kršćanstva počevši od sastajanja na lomljenje kruha prvih kršćanskih zajednica, narastajući kroz vrijeme nakon toga, naročito kroz otačko doba i skolastiku. Dakako, eshatologija u kršćanstvu svoje korijene ima u propovijedanju i djelovanju Isusa Krista odnosno u samoj Božjoj objavi u Kristu kao takvoj. Treba ovdje ponoviti dobro znanu izreku koja povezuje Stari i Novi zavjet a to je da se „Novi zavjet u Starome skriva a Stari zavjet se u Novome otkriva“. Kršćanstvo se u svojim religijskim temeljima u najvećoj mjeri oslanja na religijsku ostavštinu Starog zavjeta i na vjerovanja izraelskog naroda. Tako je i novozavjetna eshatologija utemeljena na starozavjetnoj jer je iz nje izrasla (usp. Nemet, 2002, 39).

Od propovijedanja Isusa iz Nazareta u kojemu govori da je Kraljevstvo Božje već ovdje, postupno se shvaćanje eshatona mijenja i razvija u smislu eshatološkog rješenja koje karakterizira vremenska distanca kratko opisana u sintagmi „već sada, još ne“, a označava zapravo da kraljevstvo Božje već postoji sada na zemlji, protivno Farizejskim vjerovanjima da je ovdje i sada, u ovom eonu sve pokvareno i ništa ne može biti savršeno, i onom „još ne“ u potpunosti, a u potpunosti će biti uspostavljeno nakon paruzije odnosno konačnog suda.

Prve kršćanske zajednice grade svoja vjerovanja i očekivanja na propovijedanju apostola i njihovih nasljednika odnosno najprije na informacijama prenesenim predajom o mogućem vječnom životu i uskrsnuću. U tom smislu tada susreću eshatološki problem koji je tek današnjih dana stavljen pod reflektore suvremene eshatologije, ali je i tada svakako predstavljao problem shvaćanja Isusovog propovijedanja a to je svakako pojam „skora eshatologija. „To jest: prema Isusovoj poruci i poruci apostola izgleda kao da neposredno predstoji svršetak svijeta. Štoviše, može se steći dojam da je poruka o skorom svršetku bila upravo jezgra Isusova propovijedanja i Crkve koja je nastajala. Isusov lik, njegova smrt i uskrsnuće dovode se na neki način u vezu s tim zamišljanjem, a ta je veza podjednako neobična i nerazumljiva.“ (Ratzinger, 2007, 315)

Kršćanstvo se kao religija bazira najprije na vjeri u život vječni i na uskrsnuće tijela onako kako su to prenosili apostoli, evanđelisti, Pavao u svojim poslanicama upućenim prvim kršćanskim zajednicama, a korijen tih informacija i na njima izgrađene vjere je uskrsnuće Isusa Krista kao krucijalni događaj na kojemu nastaje kršćanstvo kao takvo sa jasno izraženom nadom da će svaki čovjek imati priliku za vječni život. Pogodnost vječnog života i konačnog uskrsnuća u znaku uskrsnuća Krista ponuđena je najprije užem krugu pripadnika kršćanskih zajednica da bi se kroz vrijeme, širenjem kršćanstva putem propovijedanja proširila te u konačnici bila ponuđena svakom čovjeku slijedeći Kristov naputak: „Pođite po sve svijetu i propovjedajte evanđelje“ (Radosnu Vijest) (Mk, 16,15-18).

Prema sinopticima, niti najužem krugu Isusovih učenika nije bilo lako razumjeti pa potom i povjerovati propovijedanju o kraljevstvu nebeskom iako su ga slušali, kako bismo to danas kolokvijalno nazvali, „iz prve ruke“. Teško će biti propovijedati radosnu vijest apostolima i njihovim nasljednicima i uvjeriti prve kršćane, ili bolje kandidate za pristup prvim kršćanskim zajednicama u ono što su čuli i vidjeli sami apostoli, ili prethodnici kasnijih propovjednika bez čvrstog dokaza i bez konkretnih čudesa koja dokazuju stvarnost propovijedanja u prvim kršćanskim zajednicama. Pa ipak, kršćanstvo se ne samo održalo nego je i narastalo upravo prema već spomenutoj uputi koju je Isus Krist dao svojim učenicima. Sve to je još bizarnije jer se odvijalo u uvjetima brutalnih progona, mučenja i ubijanja ljudi koji su

povjerovali takvom propovijedanju. Naprotiv, ne samo da se kršćanstvo širi, nego postupno, kroz interakciju sa grčkom spekulativnom misli i rimskim pragmatizmom dobit će vremenom čvrste okvire unutar kojih se kroz povijest postupno razvija znanstvena analiza kršćanskih vjerovanja u prekogrobnu egzistenciju: vječni sud, uskrsnuće i vječni život.

Smatram da je neprihvatljivo ograničiti se u kontekstu Novog zavjeta samo na vrijeme od rođenja Isusa Krista do njegove smrti na križu, uskrsnuća i uzašašća, nego proširiti kontekst koji zapravo zahvaća vrijeme prvih kršćanskih zajednica sve do okvira otačkog doba pri čemu nije moguće spomenute vremenske okvire čvrsto i precizno vremenski razgraničiti nego se oni, kao i mnogo puta u povijesti djelomično preklapaju unatoč čvrstim povijesnim odrednicama koje označavaju pojedine epohe. Uostalom, i mi današnji suvremenici faktički živimo u Novom Zavjetu. Odrednice i detalji vezani isključivo uz propovijedanje i djelovanje Isusa Krista biti će naknadno obrađeni u slijedećem poglavlju.

ESHATON U EVANĐELJIMA

U propovijedanju Isusa iz Nazareta vidi se prema zapisima da spominje kako kraljevstvo Božje već postoji na zemlji opisujući čudesa i ozdravljenja koja je činio citiranjem redaka iz knjige proroka Izaije (Lk 4,16-22). Analiza opisa života Isusa iz Nazareta otkriva već u samom početku njegova života kroz proroštvo starca Šimuna (Lk 2, 29-35) neke eshatološke elemente. Najvažniji događaji iz Isusova života i boravka na zemlji u smislu kršćanske eshatologije su Isusovo uskrsnuće i uzašašće, ali već u njegovu djelovanju i propovijedanju razabiru se eshatološke najave. Naviše je to zastupljeno u Isusovu propovijedanju o Kraljevstvu nebeskom o čemu je već bilo spomena.

Nakon odrastanja u roditeljskoj kući, o čemu u evanđeljima gotovo da i nema spomena osim epizode nestanka i pronalaženja Isusa iz Nazareta u jeruzalemskom hramu kao dvanaestogodišnjeg dječaka prilikom jednog hodočašća za židovski blagdan Pashe, krštenja u rijeci Jordan i boravka u pustinji u osami, Isus počinje propovijedati: „Obratite se! Približilo se kraljevstvo nebesko!“ (Mt 4,17). U starom zavjetu proroci često pozivaju na obraćenje, na ispravan put, pokoru, skromnost kako bi izraelski narod izbjegao Božju kaznu. U Isusovu pozivu neuobičajena je sintagma „približilo se kraljevstvo nebesko“. Poziv je u svojoj srži eshatološke naravi. Problem razumijevanja Isusove eshatološke najave nije samo lokaliziran na mjesto i vrijeme kada je izrečen. Upravo vremenski kontekst ostaje mnogima nerazumljiv i u današnje vrijeme. Taj poziv bio je dodatno potpomognut čudesnim djelima, poglavito u vidu

ozdravljenja tada neizlječivih bolesnika. Isus će vrlo brzo okupiti dvanaest sljedbenika oko sebe i podučavati ih i pripremati na ono što ih u budućnosti čeka. Zaključiti je iz evanđelja da dvanaestorica nisu uvijek razumjeli njegovo propovijedanje, ali njima je još dodatno na osami tumačio svoje govore koje je ponekad držao pred velikim skupom naroda.

Židovski narod je bio u velikom iščekivanju pojave spasitelja, mesije koji će narod osloboditi od ropstva i okupatora. Zato su im Isusove riječi zvučale primamljivo. Postupno u njemu vide mesiju koji će ih povesti u oslobođenje. Gotovo nitko ne razumije bitnu srž Isusovog govora jer tadašnji Židovi traže rješenje nekih drugih ovozemaljskih problema koji ih tište. Isus tumači usporedbama kraljevstva Božjeg uz pomoć stvari, ili prirode koja ih okružuje i svakodnevnih onovremenih situacija kada spominje radnike najamnike u vinogradu, talente koje je gospodar podijelio slugama, sjetve i žetve, velikih prinosa ili velikih stabala izraslih iz sitnog zrnja.

U Matejevom evanđelju Isusov govor na gori opisan je kroz cijelo peto, šesto i sedmo poglavlje. Kod Luke je taj događaj i govor mnoštvu kraćeg opisa u Lk 6,17-49, a kod Marka susrećemo detaljnije opise pojedinih perikopa, ili detaljne opise čudesa što ih je Isus činio tijekom vremena svoga javnog djelovanja.

Govor na gori je pretežno eshatološkog karaktera. U njemu Isus propovijeda eshatološke elemente kraljevstva nebeskog. Govor daje naslutiti da se ne radi o kraljevstvu na zemlji koje počiva na sasvim drugim osnovama. Osobine koje su potrebne za Kraljevstvo nebesko, suprotne su od ljudskih osobina koje krase zemaljska kraljevstva. Po nabranjanju blaženstava Isus najavljuje sretnu eshatologiju prekogrobnog života: „Radujte se i kličite: velika je plaća vaša na nebesima!“ (Mt 5, 12). Kroz tumačenja u nastavku Matejeva evanđelja Isus navodi koje zahtjeve treba ispuniti za takvo nešto: izbjegavati srdžbu na brata, biti pravedan, biti uzor kao što je sol, ili svjetlo, poštovati zakon, poštovati dostojanstvo blišnjega, gajiti i iskazivati ljubav i prema onima koji ti žele zlo, biti darežljiv prema siromašnima, poštovati zapovijedi naravnog zakona odnosno odlike koje garantiraju radost i nagradu na nebesima odnosno u prekogrobnom životu.

U Matejevom evanđelju još je jedno eshatološko tumačenje koje također možemo naći u Markovom i Lukinom evanđelju a to je Isusovo tumačenje saducejima o bračnoj praksi po uskrsnuću. Obzirom da saduceji općenito nisu vjerovali u uskrsnuće samo po sebi, vjerovali su da će kroz dokazivanje mogućnosti bračnog statusa kako je navedeno u židovskom zakonu opovrgnuti mogućnost uskrsnuća tijela samog po sebi. Isus im kroz nauk navodi eshatološku odliku zagrobnog života u kraljevstvu nebeskom: „...Ta o uskrsnuću niti se žene niti udaju, nego su kao anđeli na nebu....“ (Mt 27, 23-32; Mk 12, 18-27; Lk 20, 27-40).

Dalje nalazimo navještaj Isusa o vinu odnosno trsovu rodu kako stoji u evanđeljima u odlomku o ustanovljenju euharistije, a spominje to i Pavao u poslanici Korinćanima. Ovdje Isus izriče proročanstvo iz kojega je vidljivo da će i učenici uskrsnuti i doći u kraljevstvo nebesko: „A kažem vam: ne, neću od sada piti od ovog roda trsova do onoga dana kad ću ga – novoga – s vama piti u kraljevstvu Oca svojega.“ (Mt 26, 26-30; Mk 14, 22–26; Lk 22, 15–20; 1 Kor 11, 23–25).

Sama muka Isusa Krista i njegova smrt na križu također u evanđeljima sadrže jednu znakovitu eshatološku naznaku koja otvara svakom kršćaninu, zapravo svakom čovjeku koji se u životu susreo sa izvještajem o Isusovoj mucu i smrti na križu, a to je dijalog sa raskajanim razbojnikom: „Onda reče: »Isuse, sjeti me se kada dođeš u kraljevstvo svoje.« A on će mu: »Zaista ti kažem: danas ćeš biti sa mnom u raj!“ (Lk, 23, 42-43; Mt 27, 44; Mk 15, 32). Trenutak je to koji svakom čovjeku otvara svijest u pravcu razmišljanja o sebi i svom životu kao i nadu u vječni život. Čovjek si postavlja pitanje: „Hoću li i ja poput ovog razbojnika, koliko god sam nesavršen u ovom životu, naći mjesto u Božjem milosrđu, odnosno u raj?“ Iz ovog zapisa vidimo da Isus koji umire u strašnim mukama još ima snage za drugoga. „Osuđeni koji visi na križu sada obećava onomu koji je osuđen zajedno s njime. On ima punomoć izgubljenima otvoriti raj. Njegova je riječ ključ za to...Zaista, raj se otvara u Isusu. Povezan je s njegovom osobom.“ (Ratzinger, 2017, 124)

O uskrsnuću mrtvih svjedoči još jedan zapis naveden u odlomku koji opisuje sam trenutak Isusove smrti na križu. Pored sinoptika nalazi se i u Ivanovu evanđelju: „grobovi se otvoriše i tjelesa mnogih svetih preminulih uskrsnuše te iziđoše iz grobova nakon njegova uskrsnuća, uđoše u sveti grad i pokazahu se mnogima.“ (Mt 27, 52-53; Mk 15, 33–41; Lk 23, 44–49; Iv 19, 28–30).

U Markovom evanđelju svakako najvažniji eshatološki trenutak iz vremena Isusova javnog djelovanja odnosno vremena propovijedanja bilo je preobraženje na gori: „i povede ih na goru visoku, u osamu, same, i preobrazi se pred njima. I haljine mu postadoše sjajne, bijele veoma – nijedan ih bjelilac na zemlji ne bi mogao tako izbijeliti. I ukaza im se Ilija s Mojsijem te razgovarahu s Isusom.“ (Mk 9,2-4). Ovaj opis dolazi kao najava onoga što će pojedini učenici i žene vidjeti kada dođu pred prazan Kristov grob nakon njegova uskrsnuća. Međutim opis preobraženja se pojavljuje kada još nema otvorene najave muke i smrti. Isus, doduše kroz naučavanje spominje već svoju ljudsku sudbinu, ali ovdje još uvijek nema velike dinamike niti tragedije. Nitko ovdje osim Isusa nije svjestan što se to zapravo događa. Ovaj zapis stavlja pred cijelo čovječanstvo eshatološku najavu u kojoj zorno prikazuje eshaton, Kraljevstvo Božje“, u svom punom smislu. Dodatnu težinu i uvjerljivost stavlja Isusov razgovor sa Ilijom i Mojsijem.

Dakle, ne radi se samo o mogućnosti preobrazbe i takve perspektive za Isusa kao Božjeg Sina nego se preko likova Mojsija i Ilije očituje mogućnost da svaki čovjek dosegne takvo stanje. Ovaj opis dodatno predstavlja rješenje antropoloških zagonetki. Nudi rješenje i odgovore na pitanja fizike i fizioloških neophodnosti u dosizanju kraljevstva Božjega kao eshatona i daje jasnu sliku kako izgleda onostrana, transcendentna stvarnost. Glas s nebesa koji govori: „Ovo je Sin moj ljubljani! Slušajte ga!“ (Mk 9,8) samo još potvrđuje i uzdiže ovaj događaj na jednu posebnu razinu – Božju razinu. Opis ovog događaja je možda i prekratak i skriven u odnosu na cjelokupno evanđelje, ali je njegova važnost sa eshatološkog stanovišta neprocjenjiva. Biti živ čovjek, živjeti na zemlji i vidjeti i proživljavati nebesa oko sebe čini se nemogućim, ali opis preobrazbe Isusa upravo to pokazuje. Nije samo kod Marka zabilježen opis preobraženja. Bilježi ga i Luka u Lk 9,28-36, a bilježi ga i Matej u Mt 17, 1-13.

U Ivanovu evanđelju je najviše eshatoloških elemenata, ali su skriveni u Isusovu propovijedanju i molitvama. Proslov Ivanova evanđelja sadrži navod o preegzistentnosti povezan sa eshatonom, opisan u vrlo kratkom obliku. Skrivena eshatološka poruka otkrivaju se pažljivim čitanjem i tumačenjem Isusove svećeničke molitve (Iv, 17, 1-26) koja, iako sa skrivenom eshatologijom, čini najljepši zapis u evanđeljima. Jedan primjer jasne i neskrivene eshatološke najave u Isusovu propovijedanju je najavljuvanje Isusova odlaska kako bi pripremio eshaton za čovjeka: „U domu Oca mojega ima mnogo stanova. Da nema, zar bih vam rekao: ‘Idem pripremiti vam mjesto’? Kad odem i pripravim vam mjesto, ponovno ću doći i uzeti vas k sebi da i vi budete gdje sam ja. A kamo ja odlazim, znate put.“ (Iv 14,2-4). Također jedan od važnih nagovještaja u smislu Isusove moći da nadvlada smrt je ožvjljenje Lazara iz Betanije (Iv 11,38-44).

Kada govorimo o eshatološkoj najavi vječnog života u blizini Božjoj u evanđeljima susrećemo dva pojma: „Kraljevstvo Božje“ i „Kraljevstvo nebesko“. Oba pojma govore o istom Kraljevstvu bez ikakvih razlika. Čemu onda različiti nazivi kod sinoptika? Radi se, naime o, u kršćanskom svijetu malo poznatoj činjenici. „Matej govori o o „Kraljevstvu nebeskom“ gdje Marko i Luka govore o „kraljevstvu Božjemu“. Oboje ima isto značenje. Iza Matejeve uporabe riječi „kraljevstvo nebesko“ stoji židovsko jezično pravilo da se iz strahopoštovanja ne samo Božje ime, nego i pojam „Bog“ ne rabi te da se o njemu govori samo opisno. Dakle, „nebo“ je ovdje samo opisna riječ za „Boga“. (Ratzinger, 2017, 36) Osim toga u židovskoj jezičnoj uporabi pojam „kraljevstvo“ ne izriče područje nadležnosti, nego se odnosi na aktivnu stvarnost kao primjerice „vladanje“ ili „upravljanje“ i slično.“ (Ratzinger, 2017, 37) Dakle riječ je o Božjem vladanju, ili Božjem upravljanju dok se kraljevstvo ne podrazumijeva kao geografski pojam prostora ili teritorija.

Dan suda u evanđeljima

Matejevo evanđelje sadrži opis Isusovih proroštava, a jedan dio je izrazito eshatološki znakovit i najavljuje konačni sud:

„A odmah nakon nevolje onih dana sunce će pomrčati
i mjesec neće više svijetljeti
i zvijezde će s neba padati
i sile će se nebeske poljuljati.

I tada će se pojaviti znak Sina Čovječjega na nebu. I tada će proplakati sva plemena zemlje. I ugledat će Sina Čovječjega gdje dolazi na oblacima nebeskim s velikom moći i slavom. I razaslat će anđele svoje s trubljom velikom i sabrat će mu izabranike s četiri vjetra, s jednoga kraja neba do drugoga.“ (Mt 24, 29-31) U ovom opisu zanimljivo je kako Isus prorokuje o sebi i onome što će učiniti dolaskom eshatona. Detaljan opis Isusova govora u posljednjem sudu nastavlja se nešto kasnije u Matejevu evanđelju u Mt 25, 31-46. Točnije cijela 24 i gotovo cijela 25 glava Matejevog evanđelja govori u eshatološkom smislu o dovršenju Božjeg djela. U evanđelju po Marku ovaj eshatološki opis je također naveden u 13 glavi, Mk 13, 1-37, a kod Luke u 21 glavi. Lk 21, 1-35.

Vrhunac eshatološkog navještaja objavom Isusa je njegovo uskrsnuće kao znak da može pobijediti smrt ne samo oživljujući druge nego i nakon što sam umire i sam sebe uskrisi. Nevjerica njegovih učenika nije nimalo veća nego što bi bila danas ako bi se to dogodilo u današnje vrijeme. Nije bilo lako prihvatiti da taj događaj, iako sam po sebi neshvatljiv, nije opet ograničen samo na Isusa Krista kao Sina Božjega, i da je moguće da se isto dogodi svakom čovjeku koji povjeruje i prihvati kršćanski navještaj.

Znakovit je zapis o svjedočanstvu u Lukinu evanđelju o ukazanju Isusa Krista poslije njegova uskrsnuća po jednom vrlo važnom kratkom navodu u kojemu Isus govori učenicima „Zašto se prepadoste? Zašto vam sumnje obuzimaju srce? Pogledajte ruke moje i noge! Ta ja sam! Opipajte me i vidite jer duh tijela ni kostiju nema kao što vidite da ja imam. (Lk 28, 38-39). Znakovit je poradi dokaza da ispred njih nije duh nego tijelo – živi Sin Čovječji. Ova teza se u nastavku još više potencira manje uočljivim, ali zato ne manje važnim svjedočanstvom gdje Isus pita učenike: „Imate li ovdje što za jelo?“ Oni mu pruže komad pečene ribe. On uzme i pred njima pojede.“ (Lk 24, 41-43). Ovo kratko svjedočanstvo dokazuje da je moguće uskrsnuće tijela svakog čovjeka kao što je uskrsnuo i Isus Krist. Tijelom nazočan nakon što je

u prostoriju ušao kroz zatvorena vrata dokazuje učenicima materijalnu, opipljivu stvarnost tijela potkrepljujući to činom uzimanja hrane iako u brojnim navodima Isusovih propovijedanja izjavljuje da mu nije nužna hrana kao ljudima nego da se hrani drugom vrstom hrane odnosno molitvom. Ovo zapažanje spada u eshatološka zapažanja nâvodâ u evanđeljima, ali bi jednako tako pripadalo odlomku o antropološkoj dimenziji eshatologije gdje Krist u tijelu i po tijelu pridaje antropološku uz sasvim jasnu kristološku dimenziju.

Važan utjecaj na vjeru u događaje Isusa Krista je svakako djelovanje Treće Božanske Osobe: Duha Svetoga. Iako ono po kronologiji ne spada u eshatološke elemente vezane za zemaljski hod Isusa Krista nego dolazi nakon toga, ipak je u neposrednoj vezi sa istim već prema samoj Isusovoj najavi kako će poslati Duha da bude na pomoć njegovim učenicima i ne samo njima nego i budućim sljedbenicima njegova nauka (Iv 16,7,13-15).

Uzlazak Isusa Krista, kako je opisan u Markovu evanđelju, zatim u Lukinom i u knjizi djela apostolskih (Mk 16, 19; Lk 24, 50–53; Dj 1, 9–11) konačni je eshatološki pečat od strane Isusa Krista Nazarećanina na sve njegovo zemaljsko djelovanje. Usmenom predajom svjedoka ovih posljednjih događaja iz Isusova boravka na zemlji rađa se kršćanska religija kroz propovijedanje i pisma postupno šireći se na cijeli svijet otvarajući u ljudima eshatološku nadu i odgovore na elementarna kozmička pitanja: tko smo?, odakle dolazimo?, gdje idemo?.

ESHATOLOGIJA U PAVLOVIM POSLANICAMA

Apostol Pavao svojim se poslanicama obraća prvim kršćanskim zajednicama nastalim u Rimu i grčkim gradovima Korintu, Efezu, tadašnjoj Galaciji, Filipima, Kolosu i Solunu.

Prve kršćanske zajednice čine ljudi koji su povjerovali propovjednicima u svjedočenju o događajima vezanim uz muku, smrt, uskrsnuće i uzašašće Isusa Krista kao i sadržaj njegova propovijedanja te čudesa koja je činio na zemlji. Njihova je vjera još uvijek nesigurna i kolebljiva. Dodatni problem nastaje kada se drugi Kristov dolazak o kojemu su puno slušali od propovjednika, u obliku paruzije otegnuo, što je izazvalo slabljenje u vjeri prvih kršćana. Suočen s tim problemom Pavao, obraćenik iz židovke vjere u vjeru Isusa Krista koji je u tom trenutku najsposobniji poradi poznavanja grčkog i latinskog jezika te osobnog pravnog statusa kao punopravnog rimskog građanina, pokušava kroz svoje posjete ojačati vjeru u prvim zajednicama. Kako nije u mogućnosti zbog dugotrajnosti i težine putovanja u tim vremenima, osobno biti uvijek tamo gdje je potrebno, uz pomoć pismenih ljudi toga vremena, a koji su uz

njega očvrstali u vjeri, piše i šalje poslanice prvim kršćanskim zajednicama pokušavajući ojačati ih u vjeri u Isusa Krista.

Njegove su poslanice izričito kristološki orjentirane pa je tako i eshatologija u Pavlovim poslanicama kristološka. Ako ponegdje i spominje Stari zavjet tada to čini u kristološkom duhu i u smislu obveze poštovanja Mojsijevog zakona ističući da niti Krist nije osporavao zakon nego ga je štoviše težio u potpunosti ispuniti.

Poslanice imaju u sebi vrlo jak kristološki, ali i eshatološki naboj. Pored kritičkog karaktera poslanice su i navjestiteljske u eshatološkom smislu sa vrlo snažnim navještajima uskrsnuća svakog vjernog čovjeka, bio židov ili pogan, ali i kažnjavanja i vječne smrti za nevjernike bilo da su židovi ili pogani. Tako Pavao poziva pripadnike kršćanskih zajednica da ne čine otklona od Mojsijevog zakona nego da su ga dužni poštovati. Naglasak na poštovanje zakona najviše je zastupljen u poslanici Rimljanima.

Dan Suda u poslanicama Apostola Pavla

Pavao pored inzistiranja na poštivanju zakona često spominje konačni sud pod nazivima „Dan Gospodnji“, ili pak „Onaj Dan“ što možemo vidjeti na primjerima kao što je zapisano u poslanici Rimljanima: „To će se očitovati na Dan u koji će, po mojem evanđelju, Bog po Isusu Kristu suditi ono što je skriveno u ljudima.“(Rim 2,16), zatim zajednici u Korintu u svojoj prvoj poslanici toj zajednici: „On će vas učiniti i postojanima do kraja, besprigovornima u Dan Gospodina našega Isusa Krista.“ (1Kor 1,8), te još jednom u istoj poslanici Korinćanima: „svačije će djelo izići na svjetlo. Onaj će Dan pokazati jer će se u ognju očitovati. I kakvo je čije djelo, oganj će iskušati.“(1Kor 3,13). Još jedan primjer iz prve poslanice braći u Korintu o konačnom sudu sa upozorбом da nitko od pripadnika zajednice ne uzima sebi pravo donošenja suda o drugima: „Zato ne sudite ništa prije vremena dok ne dođe Gospodin koji će iznijeti na vidjelo što je sakriveno u tami i razotkriti nakane srdaca. I tada će svatko primiti pohvalu od Boga.“(1Kor 4,4) Još je jedan primjer u drugoj svojoj poslanici istoj zajednici u Korintu: „Jer svima nam se pojaviti pred sudištem Kristovim da svaki dobije što je kroz tijelo zaradio, bilo dobro, bilo zlo.“ (2Kor 5,10).

Uskrsnuće čovjeka u Pavlovim poslanicama

Slijedeći eshatološki pojam u Pavlovim poslanicama je uskrsnuće mrtvih i to u Kristu što je vidljivo iz primjera poslanici Rimskoj kršćanskoj zajednici: „Ako smo doista s njime srasli po sličnosti smrti njegovoj, očito ćemo sresti i po sličnosti njegovu uskrsnuću“. (Rim 6,5), zatim o umiranju i životu zajedno sa Kristom: „Pa ako umriješmo s Kristom, vjerujemo da ćemo i živjeti zajedno s njime.“ (Rim 6,8). Također u poslanici Rimljanima o uskrsnuću stoji: „Ako li Duh Onoga koji uskrisi Isusa od mrtvih prebiva u vama, Onaj koji uskrisi Krista od mrtvih, oživit će i smrtna tijela vaša po Duhu svome koji prebiva u vama.“ (Rim 8,11). Primjer spomena uskrsnuća može se također pronaći u poslanici Korinćanima: „Ta Bog koji je Gospodina uskrisio i nas će uskrisiti snagom njegovom.“ (1Kor 6,14).

Cijela petnaesta glava Prve poslanice Korinćanima je eshatološkog karaktera točnije usmjerena navještaju uskrsnuća te čini sažetak Pavlova nauka o uskrsnuću, a povod za to je pastoralnog karaktera obzirom da se u Korintu pojavio krivi nauk koji je tvrdio da nema uskrsnuća mrtvih (Schneider, 2010, 77) Sažeti dio petnaeste glave koji se odnosi na preispitivanje vjere u uskrsnuće glasi: „No ako se propovijeda da je Krist od mrtvih uskrsnuo, kako neki među vama govore da nema uskrsnuća mrtvih? Ako nema uskrsnuća mrtvih, ni Krist nije uskrsnuo. Ako pak Krist nije uskrsnuo, uzalud je doista propovijedanje naše, uzalud i vjera vaša.“ (1Kor 15,13-14) te u nastavku poslanice dodatno logički preispituje smisao uskrsnuća: „A ako Krist nije uskrsnuo, uzaludna je vjera vaša, još ste u grijesima. Onda i oni koji usnuše u Kristu, propadoše.“ (1Kor 15,17-18).

Pavao svoju kerigmu upravo gradi na uskrsnuću od mrtvih (Schneider, 2010, 76) što je najvjerojatniji razlog da je vrlo opširno kritizirao krivovjerje i logičkim obrazloženjima težio nametnuti ispravnu vjeru u Korintskoj kršćanskoj zajednici: „Tako i uskrsnuće mrtvih: sije se u raspadljivosti, uskršava u neraspadljivosti; sije se u sramoti, uskršava u slavi; sije se u slabosti, uskršava u snazi; sije se tijelo naravno, uskršava tijelo duhovno.“ (1Kor 15, 42-44).

Život vječni u Pavlovim poslanicama

Osim konačnog suda u Dan Gospodnji i uskrsnuća za koje se može reći da je temelj Pavlova pastoralnog djelovanja, treći eshatološki naglasak u Pavlovim poslanicama je život vječni, dakle stanje koje nastupa po konačnosti Paruzije i ostaje kao konstanta u vječnosti.

Primjeri pisanja o vječnom životu mogu se pronaći u poslanici Rimljanima: „Jer plaća je grijeha smrt, a dar Božji jest život vječni u Kristu Isusu, Gospodinu našem.“ (Rim 6,23) i na primjeru: „Smatram, uistinu: sve patnje sadašnjega vremena nisu ništa prema budućoj slavi

koja se ima očitovati u nama.“ (Rim 8,18). Sličnu poruku navodi u poslanici zajednici u Korintu naglašavajući savršenstvo eshatološkog, spasenjskog stanja: „Što oko ne vidje, i uho ne ču, i u srce čovječje ne uđe, to pripravi Bog onima koji ga ljube.“ (1Kor 2,9). Slična poruka ugrađena je i u poslanicu Filipljanima: „Naša je pak domovina na nebesima, odakle iščekujemo Spasitelja, Gospodina našega Isusa Krista: snagom kojom ima moć sve sebi podložiti on će preobraziti ovo naše bijedno tijelo i suobličiti ga tijelu svomu slavnomu.“ (Fil 3,20-21).

U poruci Filipljanima vrlo je važna sintagma „preobraziti ovo naše bijedno tijelo“ i slijedeća: „suobličiti ga slavnomu tijelu svojemu“. Njena važnost leži u tumačenju antropoloških nepoznanica o fizičko fizikalnim karakteristikama eshatološke stalnosti tijela kao posljedice prijelaza iz postojećeg stanja tijela u vidu biološkog produkta evolucije u tijelo koje ne zahtijeva fiziološke neophodnosti te ne podliježe biološkoj eroziji kao što je slučaj sa zemaljskim životom.

Potrebnoo je spomenuti i druge primjere iz poslanica upravljenih kršćanskoj zajednici u grčkom Kolosu gdje su također navedeni eshatološki navještaji: „To je tek sjena onoga što dolazi, a zbiljnost jest – tijelo Kristovo.“ (Kol 2,17) i također u poslanici Kološanima: „Kad se pojavi Krist, život vaš, tada ćete se i vi s njime pojaviti u slavi.“(Kol 3,4). Također su ovakvi navještaji ugrađeni i u poslanice Solunjanima: „... kada – u onaj Dan – dođe da *se proslavi* u svojim svetima i da se prodiči u svima koji povjerovali.“(2Sol 1,10). Zatim u poslanici Timoteju: „Izbavit će me Gospodin od svakoga zla djela i spasiti za svoje nebesko kraljevstvo.“ (2Tim 4,18) te još u poslanici Titu: „...da opravdani njegovom milošću budemo, po nadi, baštinici života vječnoga.“(Tit 3,7).

Pavao kroz primjer brige o vlastitoj budućnosti, obrazlaganjem vlastite grešnosti i puta oslobođanja od grijeha te vjernosti Kristu nastoji animirati pripadnike prvih kršćanskih zajednica ne ostavljajući prostor za opravdanje kod onih koji su sumnjičavi, grješni i nesigurni. Možemo pronaći da se Pavao bez ustezanja deklarira kao običan smrtni čovjek „u smrtnom i grješnom tijelu“ nastojeći svojim primjerom potaknuti pripadnike prvih zajednica na poniznost, svjesnost svoje grješne naravi i spremnost da se odreknu načina na koji su živjeli svoj dotadašnji život odnosno da se obrate u potpunosti i prihvate radosnu vijest bez ustezanja.

ESHATOLOŠKI POJMOVI U KNJIZI OTKRIVENJA

Knjiga Otkrivenja po svojoj formi i sadržaju spada u apokaliptičke spise, a apokaliptički sadržaji u uskoj su vezi sa eshatološkim zapisima. U proslavu Otkrivenja naveden je način otkrivanja najvažnijeg eshatološkog sadržaja Svetog Pisma.

Prvi dio svjedočanstva svoga viđenja Ivan smješta u „Dan Gospodnji“, židovski izraz koji smo našli u knjigama Starog Zavjeta i opisuje Dan Suda.

Na početku Ivan opisuje Isusa i taj opis vraća u sjećanje Isusa kada se preobrazio na gori. Razlika je vidljiva u refleksiji na tu sliku. Dok je na gori prilikom Isusova preobraženja Petar prezentirao osjećaje sa rečenicom: „ Učitelju, dobro nam je ovdje biti!“ (Mk 9, 5) prezentirajući zadovoljstvo i udobnost u onom što vidi i doživljava, Ivan u Otkrivenju pada od straha kao mrtav.

Ivan dalje u svom viđenju opisuje prijestolje opisom koji podsjeća na viđenje prilikom formacije proroka Izaije (Iz 6, 1-13).

U nastavku opisa viđenja navodi se zazivanje pravednika koji su svojim životom posvjedočili vjeru: „...duše zaklanih zbog riječi Božje i zbog svjedočanstva što ga imahu. Vikahu iza glasa: »Ta dokle, Gospodaru sveti i istiniti! Zar nećeš suditi i osvetiti krv našu na pozemljarijima?“ (Otk 6,9-10). Sa eshatološkog stanovišta ovaj navod je važan jer potvrđuje teoretske pretpostavke o nepoznatom i relativnom vremenskom razmaku između trenutka smrti sa predokusom vječnog spasenja i paruzije koja dolazi na kraju svega svijeta odnosno osporava teorije da čovjek, ukoliko je životom zaslužio vječno spasenje, biva trenutkom nastupanja smrti odmah suđen i prihvaćen u kraljevstvo nebesko.

U antropološko eshatološkoj usporedbi fizičke i fiziološke, zemaljske stvarnosti ljudskog života i života u kraljevstvu nebeskom, razliku potvrđuje navod: „Neće više gladovati ni žeđati, neće ih više paliti sunce nit ikakva žega jer – Jaganjac koji je posred prijestolja bit će pastir njihov i vodit će ih na izvore vîdâ života. I otrt će Bog svaku suzu s očiju njihovih“ (Otk, 7-16-17).

Sam sud dijelom se spominje kao Sud nad narodima: „I mrtvi bijahu suđeni po onome što stoji napisano u knjigama, po djelima svojim.“ (Otk, 21,12) Ipak u ovoj rečenici potvrđuje individualnu eshatološku dimenziju.

Konačno kraljevstvo nebesko kao vječnost i kao ljepota kojoj čovjek teži opisana je u 21. glavi otkrivenja, a kako će biti onima koji će baštiniti vječni život navode redci:

„Evo Šatora Božjeg s ljudima! On će prebivati s njima: oni će biti narod njegov, a on će biti Bog s njima. I otrt će im svaku suzu s očiju te smrti više neće biti, ni tuge, ni jauka, ni boli više neće biti jer – prijašnje uminu.“ (Otk 21, 3-4)

i najavljuje da će samo čisti i bez grijeha imati mogućnost da budu dionici zajedništva s Bogom, svojim Stvoriteljem: „U nj će se donijeti slava i čast narodâ. Ali u nj neće unići ništa nečisto i nijedan tko čini gadost i laž, nego samo oni koji su zapisani u Jaganjčevoj knjizi života.“ (Otk 21, 26-27). U zadnjem navodu se daje do znanja da čovjek mora biti u potpunosti čist, ili očišćen od bilo kakve prljavštine grijeha: misli, riječi, djela i propusta kako bi mogao poslije Paruzije postati dionika potpunog blaženstva gledajući Boga.

ESHATOLOGIJA KOD APOLOGETA

Nakon što su inicirane prve kršćanske zajednice, otprilike tijekom prvog stoljeća, iste se nakon optužbi cara Nerona nalaze pod strahovitom presijom cara i vlasti u Rimskom carstvu. Ipak, u Rimu se u to doba još uvijek intenzivno koristi grčki jezik kao potpora grčkoj filozofskoj misli. Među tadašnjim grčkim misliocima javljaju se i oni koji su prihvatili kršćanstvo kao svoju religiju, gorljivo je ispovijedaju, propovijedaju i brane pred poganskim stavovima rimske vlasti u svom apologetskom djelovanju obrane vjere u nauk Isusa Krista te ne prezaju obratiti se rimskom caru u obranu kršćanstva iako se često provode progoni kršćana koji rezultiraju brutalnim mučenjima, izlaganju zvijerima, gladijatorskim borbama i ubijanju. Jedan od takvih apologeta, filozof iz Atene u drugoj polovici 2. stoljeća, u svojim pismima pod naslovom: „Molba za kršćane“ i „O uskrsnuću mrtvih“, obraća se carevima Marku Aureliju Antoninu i Luciju Aureliju Komodu u obranu kršćanstva tražeći barem jednaki tretman kršćanstva kao što ga imaju druge poganske religije. Ovdje je od spomenuta dva pisma posebno zanimljivo drugo „O uskrsnuću mrtvih“ u kojemu se razlažu kršćanske vjerske istine eshatološkog karaktera i upravo je zbog toga ovo pismo zanimljivo.

Prije same apologije potrebno je naglasiti kontekst u kojemu je pismo napisano. Kršćane napadaju poganske vlasti i poganski filozofi osporavajući uskrsnuće kao mogućnost, poglavito uskrsnuće tijela argumentirajući da tijelo po smrti prolazi fazu raspadanja, biva hrana insektima i životinjama i time se u organizmima drugih vrsta, odnosno životinja tjelesne stanice mrtvog čovjeka razgrađuju, dok u drugoj fazi gdje te životinje mogu biti hrana čovjeku, posredno, tjelesne stanice završavaju u drugim pripadnicima ljudske vrste, miješajući se zajedno sa tjelesnim stanicama konzumenta pa ih Bog više nije u mogućnosti razlikovati do mjere da bi mogao uskrsnuti autentično tijelo mrtvoga čovjeka. Ova teza se dodatno potencira kod slučaja napada na čovjeka od strane predatorske životinje koja poslije može završiti kao

hrana drugom čovjeku. Tako pogani smatraju da je nemoguće opet sjediniti mrtvo tijelo sa dušom.

Atenagora obranu uskrsnuća argumentira prije svega na Božjoj neupitnoj svemoći tvrdeći da „nije moguće da Bog ne poznaje narav tijela koje će uskrsnuti na život“ (Atenagora, 2013:95) iz razloga što je Bog stvoritelj toga tijela i „onaj koji, i prije nego što je svako biće u sebi sazdan, poznaje i narav budućih elemenata od kojih se sastoje ljudska tijela“ (Atenagora, 2013:95) dodajući da Bog zna gdje je završio svaki od dijelova tijela pa tako i same tjelesne stanice. (Atenagora, 2013, 95). Bog ima dostatnu moć da uskrisi tijelo već na bazi pretpostavake njegova podrijetla. Ako je Bog imao moć stvoriti čovjeka „ex nihilo“, tada je izlišno opovrgavati da ga nije u mogućnosti uskrsnuti.

Također se postavlja pitanje dostojnosti Božjih djela u vidu stvaranja i uskrisivanja stvorenja. Ako je, dakle Bog Stvoritelj stvorenja, zbog svoje svemoći Bog ne stvara propadljivo i netrajno nego stvara za vječnost. Ako je dakle, Bog stvorio čovjeka „na svoju sliku“ (Post, 1, 27), onda ga nije stvorio propadljiva nego na svoju slavu za vječnost. Samim tim je uskrisavanje tijela odnosno integriranog čovjeka, Boga dostojan čin i samo ga Bog može učiniti mogućim (usp. Atenagora, 2013, 109).

Glede svrhovitosti čovjeka kao antropološkog i kao integriranog bića od tijela i duše, svaki njegov dio poradi uzroka svojega postojanja i svoje naravi nastoji opstati obavljajući svoju službu, s služba je duše da upravlja porivima tijela i sve što se događa prosuđuje i mjeri odgovarajućim mjerilima i kriterijima dok se tijelo kreće prema onomu što njemu odgovara trpeći promjene kojim je podložno u vidu starenja, bolesti, smrti i posljednje životne i eshatološke promjene u vidu uskrsnuća tijela i duše. Uskrsnuće je zadnja promjena i zadnji uvjet prema eshatološkom konačnom rješenju (usp. Atenagora, 2013, 115).

ESHATOLOGIJA U OTAČKO DOBA

Otačko doba nastupa nakon apologijske epohe u četvrtom i petom stoljeću kada se kršćanstvo počinje velikom brzinom širiti po svijetu. To je vrijeme kada je već kršćanstvo dobilo status najprije dozvoljene, a potom i državne religije u rimskom carstvu koje biva podijeljeno na istočno i zapadno. Sloboda vjeroispovijesti i sloboda kretanja nose sa sobom povećanje broja propovjednika među kojima je ponegdje moguće naći i takve koji nisu u potpunosti razumjeli, ili su pogrešno razumjeli objavu Isusa Krista pa prenošenjem znanja sve češće dolazi do iskrivljenosti u prenošenju vjerskih istina. Osim toga treba reći da prva Crkva

nije imala potpuno čiste, kristološke definicije mnogih sastavnica vjere nego je neka vjerovanja naslijedila iz židovstva. „Poimanje rane Crkve o čovjekovu daljnjemu životu između smrti i uskrsnuća počiva na židovskim predajama o čovjekovoj egzistenciji u Šeolu, koju nam je Novi zavjet posredovao i dao im kristološko središte.“ (Ratzinger, 2017, 143) Iz spomenutih razloga važno je razmotriti kako su u to vrijeme o kršćanskim istinama stavove imali najutjecajniiji teolozi koje danas nazivamo Ocima kršćanstva.

Jedan od najvećih i najutjecajnijih koji je taj status zadržao do današnjih dana bio je Sveti Aurelije Augustin iz Tagaste (354.-430.) Njegov impresivan opus obuhvaća preko 230 knjiga ne računajući propovijedi i pisma koje je slao svojim suradnicima i poznanicima.

Sveti Augustin je kršćanstvo primio od svoje majke iako mu je i otac bio kršćanin, ali se otac krstio već pred kraj života. Poslije burnog života, ali i uspješnih studija, tražeći smisao života i vjere nakon uzaludnih tumananja među manihejcima, slušanjem Milanskog biskupa Ambrozija prihvaća kršćanstvo, gorljivo uči i počinje sa apologijom, ali i pisanjem apologetskih djela. Jedno od njegovih najpoznatiji djela ima naziv „O državi Božjoj“, a koje je prevedeno i na hrvatski jezik.

Pored temeljnih vjerskih istina i tumačenja kršćanske vjere, Sv August piše i o posljednjim stvarima. Tada pojam odnosno izraz „eshatologija“ još nije postojao, ali se njegove misli o smrti, uskrsnuću, vječnom sudu i vječnom životu u kraljevstvu nebeskom savršeno uklapaju pod pojam eshatologije. Upravo iz razloga što tada kršćanski apologeti nisu imali sasvim razvijenu jasnu eshatologiju, eshatološke misli i nauk Svetog Augustina od izrazite je važnosti za dalji razvoj nauka i shvaćanja učenja o posljednjim stvarima, prekogrobnom životu i posljedično, utjecaju na živost vjere i čudorednog življenja kod tadašnjih kršćana i budućih generacija.

U raspravama o nastupanju konačnog suda odmah po smrti čovjeka, ili kasnije po dolasku Sina Čovječega u njegovom drugom dolasku kojega danas nazivamo paruzija, a obuhvaća sveukupnu dinamiku posljednjeg dana, Sveti Augustin je prihvatio i proširio nauk Sv Jeronima o dva suda pri čemu jedan, prvi nastupa odmah po smrti čovjeka i već tada preliminarno usmjerava svakog čovjeka u Kraljevstvo nebesko, ili ga protjeruje izvan Kraljevstva nebeskog ovisno o tomu kakvim je životom živio i čemu je u životu težio, dok drugi sud dolazi na kraju vremena kada Bog izriče konačni sud svemu stvorenomu i koji potvrđuje prvi sud. Po prvom sudu uskrisuje samo duša, a po drugom i konačnom sudu uskrisuje i tijelo i tada čovjek kao integrirano biće stupa u vječni život, ili vječnu smrt u paklu iz kojega nema više izlaska. Duše vjernih u međuvremenu između dva suda koje nisu u potpunosti čiste nego trpe, biti će kažnjene različitim vremenitim kaznama ovisno o težini

grijeha tako da se namiri osveta Božja poradi uvrede koju je pretrpjela. To vrijeme duša provodi u čistilištu koje prvi definira Sveti Augustin. Iako je prvi ustanovio teološki pojam čistilišta, Augustin ne može točnije locirati gdje se zapravo čistilište nalazi. Za vrijeme boravka u čistilištu živi mogu pomoći dušama u čistilištu svojim molitvama i pobožnostima. Ukoliko se duša ne očisti do drugog posljednjeg suda biti će protjerana u pakao. Ako se očisti, tada će se po konačnom drugom sudu združiti s tijelom i pronaći vječni život u blaženstvu Kraljevstva nebeskog.

ESHATOLOGIJA U SKOLASTICI KOD TOME AKVINSKOG

Djela Tome Akvinskog obiluju pojmovima vezanim uz eshatologiju. Svojim teološko filozofskim pristupom i logičkom analitikom te logičkim dokazivanjem gotovo svakog segmenta ljudskog života od rođenja do smrti, povezuje sa eshatološkim krajnjim rješenjima na način da dokazuje kako je Bog Stvoritelj zapravo prirodni krajnji cilj i svrha svakog ljudskog bića i svako ljudsko biće u svakom segmentu svoga života prirodno teži svom konačnom cilju i konačnoj svrsi da postigne vječno blaženstvo uživajući Božju blizinu i gledanje Boga. Um je taj koji razdvaja čovjeka od ostalih živih bića, a „stvorenim um gledanjem Boga postaje dionikom vječnog života“ (Akvinski, 1994, 247).

Iako je u teološko filozofskim izlaganjima Tome Akvinskog sve na neki način povezano sa konačnim eshatološkim ciljem ipak postoji distinkcija u njegovim djelima između analize ovozemaljskog života u svim njegovim segmentima i zagrobnog života, posljednjeg Suda i vječnosti u blaženom gledanju ili vječnom trpljenju u paklenim mukama kao kazni za otklon od Boga.

Uskrsnuće tijela kod Tome Akvinskog

Toma Akvinski uvodi u eshatologiju kroz kristološku dimenziju po kojoj upućuje da je Krist „htio umrijeti da nas očisti od grijeha, a zatim je htio uskrsnuti da nas izbavi od smrti“ (Akvinski, 1994, 1119) dok ćemo mi učinak njegova uskrsnuća s obzirom na oslobođenje od smrti, postići na koncu svijeta, kada ćemo svi uskrsnuti silom Kristovom.

Završetkom ljudskog zemaljskog života duše ljudi ostaju besmrtni pa tako ostaju i kada su odriježene od tjelesa no duša koja je po svojoj naravi lik tijela, teži k tome da se sjedini sa

tijelom čiji je lik. Stoga je prirodno da djeluje po naravi, obzirom da ono što je protiv naravi ne može biti vječno (usp. Akvinski, 1994, 1121). Obzirom da je čovjek po svojoj naravi nesavršen, tada je i duša koja je odvojena od tijela nesavršena. Kako svaki bitak koji je nesavršen teži savršenosti, tako i nesavršena duša teži ponajprije sjedinjenju sa tijelom da bi tako sjedinjena mogla u potpunosti biti savršena u Bogu. Kako je duša po svojoj naravi nepropadljiva, tako ona ostaje po razdvajanju od propadljivog tijela. Međutim, tijelo je, iako propadljivo, stvoreno od Boga i samim tim je na slavu Božju, a kako je Bog čovjeku „darovao nešto što je iznad onoga što mu je pripadalo po prirodnim počelima, naime besmrtnost“ (Akvinski, 1994, 247), tako je nemoguće da tijelo ostane zauvijek propadljivo nego samim tim što je od Boga stvoreno treba postati besmrtno.

Tjelesnost je nešto što obilježava bistvo koje ima svoje fizičke protežnosti. Tjelesni lik je ono što karakterizira svako pojedino biće po kojemu se ono svrstava u određenu vrstu i rod. Zbog težnje za savršenstvom duša dakle, teži da se sjedini s tijelom no kako je tijelo propadljivo, ono treba postići nepropadljivost da bi se moglo sjediniti s dušom. Samo tijelo nije u mogućnosti dostići nepropadljivost, jer da jest ne bi bilo podložno smrti. Stoga je potrebno da Bog izvrši zahvat na tijelu i uskrsne ga na život vječni kako bi se sjedinilo s dušom i postiglo vječni život u blaženosti, ili u kazni. U ovom dijelu Toma Akvinski poziva se na tvrdnju iz Pavlove poslanice Filipljanima gdje stoji kako će Krist „snagom kojom ima moć sve sebi podložiti, on će preobraziti ovo naše bijedno tijelo i suobličiti ga tijelu svomu“. (Fil 3, 21).

Kako postići izvornost tijela prilikom uskrsnuća, Toma Akvinski obrazlaže na način da će svako tijelo uskrsnuti u izvornom obliku odnosno kakvo je od roditelja rođeno, ali opet usavršeno. Ukoliko je nešto u tom tijelu uklonjeno kao na primjer prilikom transplantacije organa, tada će prilikom uskrsnuća opet imati svoje izvorne organe. Ukoliko je tijelo tijekom života nešto od svojstvenosti izgubilo na bilo koji način, ili završilo kao hrana drugim bićima, probavljeno i razloženo u drugom biću pa moguće opet pojedeno kao dio drugog bića, opet će biti vraćeno uskrsnućem u izvorni oblik izvornom tijelu koje će onda tako uskrsnuti na život vječni, a to je moguće samo Bogu. Kako nas je Bog stvorio iz ničega, još će mu manji problem biti uskrsnuti nas sa svakim atomom izvornog našeg tijela. Ovdje također Toma Akvinski napominje kako će svaki čovjek uskrsnuti mlad, kakav je bio u najboljim godinama jer se tako priliči zbog toga što uskrsnućem postiže savršenstvo a savršenstvo nije moguće postići u djetinjooj dobi kada tijelo još nije dostiglo svoju punu snagu, ali isto tako nije moguće dostići savršenstvo ako je starost već pridonijela propadljivosti koja je suprotna savršenstvu. Također tijelo po uskrsnuću neće biti duhovno nego opipljivo kao što je i prije uskrsnuća bilo jer kada bi bilo duhovno onda to ne bi bilo usakrsnuće tijela nego pretvaranje tijela u duha ili nešto

drugo nevidljivo i neopipljivo. Tada bi bilo suludo vjerovati u uskrsnuće tijela, a uskrsnuće tijela je navijestio sam Krist najprije svojim uskrsnućem a onda i dokazivanjem učenicima o čemu je bilo riječi u razlaganju eshatologije u evanđeljima. „Treba naime da tijelo čovjeka i bilo kojeg osjetilnog bića, ima određeni vanjski izgled i u cjelini i u dijelovima.“ (Akvinski, 1994, 1161) Ali tijela uskrsnutih će ipak imati neke druge osobine, a to je prije svega nepropadljivost i u tom smislu će tijelo biti prilagođeno duši: „dušom usavršeno, s njom usklađeno, slobodno od svakog mogućega zla glede zbiljnosti i glede mogućnosti. Bez tjelesne mane i bez nedostataka.“ (Akvinski, 1994, 1167) Pri tome uskrsnuli u svojoj ukupnoj tjelesnoj savršenosti i nepropadljivosti neovisno o tome što nisu potrebni odnosa u svrhu produljenja vrste ili množenja jedinki neće ništa izgubiti od spolnih značajki i spolnih organa jer kako spominje Toma, prema toj logici uskrslima više nije potrebo imati niti probavne organe ako nisu potrebni hrane, ili nekih drugih organa u tijelu obzirom na neimanje potrebe za nekim tjelesnim aktivnostima a time bi se izgubio smisao uskrsnuća tijela. Savršenost svakako podrazumijeva kompletnost tijela kako ga je Bog zamislio u svom stvaranju i sa svim potpunim značajkama koje je začecem i porodom zadobilo.

Prema Tomi Akvinskom sve spomenute značajke jednako su zastupljene kod svih uskrslih neovisno o tome hoće li biti nagrađeni vječnim blaženstvom i Božjom blizinom ili će biti osuđeni na vječnu kaznu. Duše osuđenih također kao i kod dobrih imaju dobru narav jer je narav od Boga ali je u njih neuredna volja poradi koje su se odvratili od Boga odnosno svoga prirodnog cilja i svrhe čime posljedično „njihova tjelesa postaju tamna i mračna, a duše daleko od svijeta spoznaje“ (Akvinski, 1994, 1173)

Također spominje da je Krist umro i uskrsnuo za svakog čovjeka neovisno o tome da li vjeruje u njega i poznaje njegov nauk i otajstva, ili ne poznaje. „Sin je Božji uzeo ljudsku narav radi toga da je obnovi te će pri uskrsnuću svakog tijela ono što je nedostatak naravi, biti u svima popravljeno tako da će se svi iz mrtvih vratiti u život, ali nedostatak će trajno biti popravljen samo onima koji su prionuli vlastitim činom vjerujući u njega ili barem sakramentom vjere.“ (Akvinski, 1994, 1137)

Ono, čemu je Bog darovao besmrtnost trajati će uvijek i neće biti uništeno. Ovdje se Sv Toma poziva na Pavlovu poslanicu Rimljanima gdje piše da „Krist uskrišen od mrtvih, više ne umire“ (Rim 6,9). Obzirom da Krist nije trpio, umro i uskrsnuo poradi sebe samoga nego za svakog čovjeka, tako je svakome čovjeku osigurano uskrsnuće poslije kojega više neće umirati. Kada bi ponovno umirali tada bi se opet razdvajali od duše što je neprilično obzirom na ponovljenu nesavršenost koja neće postojati jer je savršenost u sjedinjenju duše i tijela u vječnom gledanju Boga. Također bi takva ponovna mogućnost umiranja pretendirala

opetovanom ponavljanju što vodi u policikličnost u vječnosti koja ne rezultira konačnom smirenju u vječnom blaženstvu, ili vječnoj kazni.

Sa uskrsenjem propadljivog tijela prestaje također, potreba za svim onim što je takvom tijelu potrebno za njegovo održavanje, rast i napredak. Propadljivom tijelu potrebna je hrana, voda, san, toplina, kisik za disanje, a također i tjelesno spajanje žene i muškarca u svrhu rađanja poradi produljenja vrste. Ako dakle, tijelo uskrsnućem postiče savršenstvo i nepropadljivost tada više neće uzimati hranu niti će imati fiziološke potrebe. Isto tako, zbog vlastite savršenosti neće spolno općiti jer nije potrebno produženje vrste a nije predviđeno množenje do beskraj. „Savršenstvo će se uskrsenih doseći kad ljudska narav bude dosegla svoje savršenstvo pošto broj izabranika bude upotpunjen.“ (Akvinski, 1994, 1153) Neki oblik savršenstva postojao je kod praoca Adama kao rodozačetnika no i on je morao uzimati hranu i razmnožiti ljudski rod, ali njegovo umiranje jest posljedica grijeha. Za razliku od Adama, Krist je uzimao hranu, ali mu ona nije bila nužno potrebna za opstanak nego kako bi pokazao ljudsku narav. Toma Akvinski to potvrđuje primjerom iz evanđelja gdje Isus po uskrsnuću dolazi i objavljuje se apostolima tražeći od njih nešto za jelo kao što stoji: „Rekavši to, pokaza im ruke i noge. I dok oni od radosti još nisu vjerovali, nego se čudom čudili, on im reče: »Imate li ovdje što za jelo?« Oni mu pruže komad pečene ribe. On uzme i pred njima pojede.“ (Lk, 24, 40-43)

Nastavno na spomenuto u slučaju kada bi se rađanje nastavilo na onom svijetu tada bi se rađali ljudi koji nisu prošli uskrsnuće i zemaljski život i prema tome ne bi imali istu narav kao ljudi koji su prošli kroz zemaljski život, smrt i uskrsnuće. Tada bi i Kristovo uskrsnuće bilo besmisleno. U prilog opisanom u evanđelju stoji, a najdetaljnije je opisano u Lukinom, kako je Isus odgovorio saducejima u raspravi o uskrsnuću i zagrobnom životu: „Djeca se ovog svijeta žene i udaju. No oni koji se nađoše dostojni onog svijeta i uskrsnuća od mrtvih niti se žene niti udaju. Zaista, ni umrijeti više ne mogu: anđelima su jednaki i sinovi su Božji jer su sinovi uskrsnuća.“ (Lk 20, 34-36)

Kada dalje govorimo o uskrsnuću apostrofirajući misao Tome Akvinskog, jedna od značajki koju spominje jest mjesto proslavljenih tijela odnosno raj. Ovdje, čini se, i Sv Toma ima problem prije svega što astronomsku sliku svijeta gradi na antičkoj, grčkoj viziji koja je po sebi bila pogrešna, ali i sa nedostatkom informacija iz predaje i spisa koji bi bilo što govorili o ovoj temi. U Sumi protiv pogana Toma vjerojatno nastoji osporiti sva krivovjerja za koja je utvrdio da postoje. Poziva se na Pavlovu poslanicu Efežanima gdje piše: „Koji siđe, isti je onaj koji uzađe ponad sva nebesa da sve ispuni“ (Ef, 4,10). Tako opet uvodi kristološku dimenziju eshatologije jer ako Krist po uskrsnuću uzađe nad sva nebesa tako će i onaj koji vjeruje u njega uzaći ponad sva nebesa o kojima se tada pojmi. Tumačenjem da duša zapravo diže tijelo uvis

pošto se s njim nakon uskrsnuća združi, Toma zapravo locira to mjesto negdje gore, u nebesima, a kako ne bi bilo dvojbe koja su to nebesa, navodi Apostola Pavla dodajući još detalj da „Božje obećanje ne čini nemogućim ni to da nebeska tijela ne mogu biti probijena kako bi se slavna tijela uzdigla nad njih.“ (Akvinski, 1994, 1171). Tim detaljem zapravo otkriva percepciju neba u svoje vrijeme i ta percepcija otežava lociranje mjesta blaženstva.

Niti danas, uzevši u obzir sav napredak epistemologije i tehnološki napredak astronomije koji je promijenio, ili točnije ispravio percepciju svemira, sa čisto teološkog stanovišta ne možemo ne priznati da se i te kako teško nosimo s problemom definiranja pojma raja i njegovog lociranja. To se ogleda na brojnim mjestima u teološkoj literaturi koja pri spomenu lociranja vječnog blaženstva često zapinju na našim materijalnim protežnostima katkad poistovjećujući svemir koji je unatoč našoj predodžbi itekako materijalan i mjerljiv našim fizičkim mjerilima i zakonima s jedne strane i transcendentne dimenzije onoga svijeta koje su uglavnom za živoga čovjeka na Zemlji nedokučive već i zbog same nedokučivosti Boga.

Pored stanja blaženosti, Toma analizira također poruku iz evanđelja gdje stoji „Odlazite od mene, prokleti, u oganj vječni, pripravljen đavlu i anđelima njegovim“ (Mt 25, 41) pri čemu nije sporno djelovanje ognja prema uskrsnulima koji su po uskrsnuću zadobili sjedinjenje tijela i duše te su, ukoliko su umjesto blaženstva osuđeni na vječne muke izloženi djelovanju „tvarnog ognja“ kako ga definira Toma, a koji tada nanosi vječnu bol osuđenima. Ovdje Toma iznosi nedostatnost definiranja kako „tvarni oganj“ djeluje na duhovna bića odnosno na đavla i njegove anđele. Ne spominje se činjenica da je za tvarni oganj potrebno i tvarno gorivo koje sagorijeva i kojega poradi nepoznate protežnosti i vječnog trajanja potrebno beskrajno mnogo, ali i samo djelovanje stvari na duhovna bića nije moguće dokazati pa se tako, kao što i Toma zaključuje, ovdje najvjerojatnije radi o pojmu u prenesenom značenju. Možemo reći da je i Toma imao u svoje vrijeme problem podijeljenosti doslovnog i alegorijskog tumačenja Svetog Pisma koji se spominje još u izvješćima sa prvih ekumenskih koncila, a danas je još izraženiji nakon što je svojedobno doveo i do pojedinih Crkvenih raskola i odvajanja pojedinih denominacija od matice Crkve.

Podjela Suda na Sud duše i konačni Kristov Sud

Iz analize i tumačenja Tome o primanju kazne ili nagrade odmah po smrti može se zaključiti kako su se oko istog vodile rasprave o tome kada nastupa presuda. Da li je to odmah po završetku zemaljskog života čovjeka, ili će se isto dogoditi prilikom konačnog Kristovog Suda na kraju vremena. Uočljiva je poveznica ovog problema u teološkoj literaturi između potrebe Tome da protumači ovu dilemu kao što istoj svojim tumačenjem pristupa u sadašnje vrijeme papa emeritus Benedikt XVI, Joseph Ratzinger u svom djelu pod naslovom „Eshatologija“.

Sveti Toma navodi kako su naime od tijela „odijeljene duše sposobne primiti, kako je pokazano ne samo duhovne nego i tjelesne kazne.“ (Akviski, 1994, 1181) To potkrjepljuje tvrdnjom da je duša lik tijela i za račun tijela od kojega je privremeno odijeljena, može primiti nagradu ili kaznu za ono što je čovjek u tjelesnom obliku učinio, a obzirom da tijelo nije moglo sagriješiti samo po sebi nego po duši tako dolikuje da duša bez čekanja za ponovnim sjedinjenjem s tijelom primi tjelesnu nagradu ili kaznu. Treba napomenuti da pojmove dodatno kompliciraju duše koje su se odijelile od tijela, a prema djelima učinjenima za života pripadaju blaženstvu, ali nisu sasvim spremne i potpuno čiste da pristupe blaženstvu nego imaju neke zapreke koje povlače vremenite, ili „očisne“ kazne. Poznato je iz spisa da Isus govori kako nitko nečist ne može u Kraljevstvo nebesko. Već smo spominjali o opisu u evanđelju gdje Isus govori Petru: „Ako te ne operem, nećeš imati dijela sa mnom.“ (Iv 13,8)

Ipak poznato je da mnogi završe zemaljski život sa nekom zaprekom koja ih čini nedovoljno dostojnima za vječno blaženstvo, a kako posljednji Kristov Sud ne ostavlja treće mogućnosti, tako samo vrijeme između smrti i konačnog Kristovog Suda može biti vrijeme za „očisne“ kazne. Pojam čišćenja potvrđuje dva suda. Onoga odmah po smrti i konačnog Kristovoga iza kojega ostaje samo jedna od dvije mogućnosti: vječnog blaženstva ili vječne kazne. “To je razlog zašto postavljamo čistilište”. (Akviski, 1994, 1183) Čistilište osim što olakšava tumačenje i razumijevanje dvostrukog suda sa sobom donosi i problem definiranja dužine i težine kazni za očišćenje, ali ovdje je temeljna namjera razmotriti kako Sv Toma tumači spomenute eshatološke sastavnice dok je problematika čistilišta posebno obrađena a drugom mjestu.

Posljednji sud kod Tome Akvinskog

Kada se razluči što je navedeno u prethodnom članku, razvidno je da postoje dva suda: jedan, privremene vremenske protežnosti prema duši koja se odijelila od tijela i drugi po sjedinjenju tijela s dušom. Prvi sud je individualnog karaktera i odvija se pojedinačno kada nastupi smrt jedinke i odvajanje nepropadljive duše od propadljivog tijela, a drugi je skupni, Kristov Sud nakon uskrsnuća tjelesa svih koji su tijekom povijesti živjeli zemaljskim životom i njihovog sjedinjenja, svakog tijela sa njegovo pripadnom dušom. Obzirom da će „na posljednjem sudu biti riječ o nagradi ili kazni vidljivih tjelesa, dolično je da se taj sud vrši vidljivo. Stoga će i Krist suditi u liku čovječstva, koji mogu vidjeti svi, i dobri i zli.“ (Akvinski, 1994, 1197) Ovdje se navodi da će sudom osim Krista supredsjedati i oni koji su prvi prionuli uz njega odnosno apostoli.

Na samom kraju svoga izlaganja Toma spominje zaustavljanje gibanja neba. O tome je bilo riječi u razmatranju o dimenziji i lokaciji raja odnosno mjesta ostvarenja blaženosti. Tu se događa susret eshatologije kao teološke discipline i astronomije kao zemaljske nauke. Kakogod, nakon posljednjeg suda od Boga uređeno stanje ostaje za vječnost.

ESHATOLOGIJA U DOKUMENTIMA II. VATIKANSKOG KONCILIA

II. Vatikanski Koncil nije donio poseban dokument, ili konstituciju o eshatologiji pa ipak se u svim dokumentima osjeća eshatološki duh. Toliko potrebni „aggiornamento“ ili posadašnjenje koje je učinio Koncil bitno je stavilo u kontekst vjere a samim time i eshatologije, političke, socijalne i ekonomske prilike suvremenog svijeta te sveopću globalizaciju društva pozicioniralo u međudnos sa eshatološkim odrednicama i kreiralo obnovljen prikaz kršćanske eshatologije koja je sada percipirana kao radosna vijest za čovjeka današnjice (usp. Lavatori, 2011, 29). Od svih dokumenata Koncila, eshatologija se detaljnije može prepoznati u tri dokumenta o kojima će ovdje biti nešto više riječi.

Eshatologija u Konstituciji o svetoj liturgiji „Sacrosanctum Concilium“

Konstitucija o svetoj liturgiji se zapravo bavi samom liturgijom i približavanjem liturgije vjernicima odnosno vjerničkom puku. U konstituciji se eshaton niti eshatologija

izrijekom ne spominje, ali u razlaganju temelja liturgije konstitucija u svojem osmom odlomku tumači koja je eshatološka povezanost liturgije i onoga čemu svaki čovjek, vjernik teži a to je da „u zemaljskoj liturgiji predokusom imamo udjela u onoj nebeskoj koja se slavi u svetom gradu Jeruzalemu kamo kao putnici težimo...“ (SC. 8). Na taj način Koncil liturgiju stavlja u neposredan odnos sa vječnim životom u Kraljevstvu Božjemu, a svakog čovjeka, vjernika upućuje da svoj put kojim želi nakon završetka zemaljskog života postići život vječni, stalno valorizira kroz značenje i vrijednost liturgije.

Eshatologija u Konstituciji u suvremenom svijetu „Lumen Gentium“

U cijeloj se konstituciji provlači eshatološka dimenzija Crkve, a najistaknutije je sedmo poglavlje koje se bavi eshatološkim karakteristikama Crkve. Ovdje su uključene kristološke, pneumatološke ekleziološke i kozmičke karakteristike eshatologije. Tako kristološku karakteristiku ističe Kristovim djelom kojim je „On odlučio uzdići ljude da imaju udjela u božanskom životu“ (LG, 1965, 2). Slijedeća eshatološka tvrdnja prema kojoj je sve izabrane „Otac već od vječnosti unaprijed poznao te predodredio ih da budu suobličeni slici njegova Sina...“ (LG, 1965, 2) ima u potpunosti eshatološki karakter, ali treba biti oprezan u razumijevanju obzirom da bi se pojam predodređenosti mogao krivo protumačiti da bi tako postojali oni koji su unaprijed predodređeni za život vječni pa na ovom svijetu mogu činiti što im drago. Eshatološka težnja prema vječnom životu zahtijeva stalnu autokorekciju zemaljskog života ravnajući se prema Božjim zakonima.

U slijedećem eshatološkom navodu termin „predodređeni“ je malo detaljniji kada tvrdi da će na koncu vjekova sve biti dovršeno i „tada će svi pravednici tamo od Adama ...sve do posljednjega izabranoga biti sabrani u sveopćoj Crkvi kod Oca“ (LG, 1965, 2) ograničavajući pri tomu pojam na „pravednike“.

U nastavku se opet očituje kristološka dimenzija jer „po njemu Otac oživljuje ljude umrle zbog grijeha sve dok njihova smrtna tijela ne uskrisi u Kristu“ (LG, 1965, 4), ali i opet još sužava na one koji će biti uskrsnuti u Kristu.

Svrishodnost eshatologije života te očitovanje u smislu postojanja Kraljevstva Božjega koje već postoji na Zemlji, ali njegova konačnost još nije dostignuta opisuje se u devetom odlomku gdje piše: „svrha mu je kraljevstvo Božje koje je na zemlji započeo sam Bog i koje se mora dalje širiti, sve dok ga na kraju vremena on sam ne bude priveo punini, kad se bude pojavio Krist, život naš...“ (LG, 1965, 9).

Potrebno je napomenuti da bi se iz nekih prethodno navedenih tvrdnji moglo tumačiti o postojanju ljudi koji imaju posebne prednosti. Kako bi se razbile bilo kakve predrasude u tom smislu, Koncil u 16. odlomku tumačenje o spasenju i pravu na vječni život proširuje i izvan kristoloških granica navodeći da „naum spasenja obuhvaća i one koji priznaju Stvoritelja, među koje pripadaju u prvom redu muslimani...Vječno spasenje mogu, naime, postići i oni koji bez krivnje ne poznaju Kristovo evanđelje i njegovu Crkvu, a ipak iskrena srca tragaju za Bogom“ (LG, 1965, 16).

Najznačajnija zastupljenost eshatologije u konstituciji o Crkvi je u sedmom poglavlju konstitucije. Koje i nosi naslov „Eshatološki značaj putujuće crkve i njezino jedinstvo s nebeskom Crkvom“. Konstitucija naglašava pojam „Putujuće Crkve na zemlji“ i time daje do znanja da je sadašnji naš život u povijesnom vremenu na zemlji samo privremeno putovanje prema vječnosti u kojoj ćemo biti združeni sa svojim stvoriteljem pošto smo već otkupljeni prema djelu Sina njegova. Također naglašava jedinstvo putujuće Crkve sa nebeskom Crkvom koju čine Sveti što su svojim djelima bili i ostali uzor u izvršavanju volje Božje te svojim primjerom stavljaju pred živuće ljude na zemlji putokaz prema Kristu i vječnom životu.

Konstitucija spominje i „braću koja su u nebeskoj slavi, ili se još čiste poslije smrti kao dio sveukupne Crkve u svom jedinstvu. Prezentacijom sveukupne Crkve na zemlji i na nebesima konstitucija daje do znanja da nebeski dom nije samo, kako se to često u eshatološkim spisima navodi, nešto što će tek u nekoj maglovitoj budućnosti, u trenutku paruzije nastupiti nego već postoji i već sada ima svoje žitelje, a počeo je postojati trenutkom uskrsnuća ubijenog Isusa Krista od mrtvih kada se kako stoji u evanđelju „grobovi otvoriše i tjelesa mnogih svetih preminulih uskrsnuše te iziđoše iz grobova nakon njegova uskrsnuća, uđoše u sveti grad i pokazase se mnogima.“ (Mt 27, 52-53).

Tako u 48. odlomku Koncil navodi da će „Crkva u koju smo u Kristu Isusu svi pozvani...biti dovršena tek u nebeskoj slavi kada će doći vrijeme obnove svih stvari...“(LG, 1965, 48). U nastavku se ponovno pojavljuje napetost „već da i još ne“ kada piše da je „Crkva naime, već na zemlji urešena znakovima...ali se još nismo pojavili s Kristom u slavi u kojoj ćemo biti Bogu slični jer ćemo ga vidjeti takvim kakav jest...“(LG, 1965, 48) i upućuje da će se preko Krista moći pristupiti kraljevstvu Božjemu.

Koncil dalje navodi i drugu opciju vječnosti koja na kraju ostaje kao mogući izbor svakog čovjeka ne samo u potpunom zlu nego i kao kazna za nečinjenje djela koja bi nas vodila prema kraljevstvu Božjemu pa tako navodi da nam ne „bude kao zlim i lijenim slugama, zapovijedeno odstupiti u vječni ogranj i van u tminu gdje će biti plač i škrgut zuba...“ (LG, 1965, 48).

U konstituciji se uz eshatološke konačnosti upućuje i na konačni sud pa tako navodi da ćemo se svi „mi pojaviti pred Kristovim sudištem...“ gdje će svatko od nas“ na kraju svijeta zakoračiti u uskrsnuće suda...“ (LG, 9165, 48). Poslije konačnog Suda „će se sva Crkva svetih, u najvećem blaženstvu ljubavi, pokloniti Bogu...“ (LG, 1965, 51).

Eshatologija u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu „Gaudium et spes“

Pastoralna konstitucija u središte svoga razmatranja stavlja čovjeka te u svom uvodnom dijelu naglašava: „Čovjek, dakle, kao nešto jedno i cijelo, s tijelom i dušom, srcem i savješću, razumom i voljom, bit će središte svega našeg izlaganja.“ (GS, 1965, 3)

U 18. odlomku najviše se očituje eshatološki kontekst te se pred čovjeka stavlja razmatranje o smrti koja sa sobom nosi tjeskobu zbog raspadljivosti zemaljskog života i svega što čovjeka u materijalnom smislu okružuje, ali i tjeskobu poradi nemogućnosti jasnog očitovanja zagrobne budućnosti u koju je toliko potrebno vjerovati a da se pri tomu ne može osloniti na empirijske dokaze. U nastavku odlomka ipak se daje čovjeku nada da će živeti po Božjim zakonima i držeći se orijentiranosti puta usmjerenog Bogu i učenju kršćanske vjere u konačnici biti spašen: „Štoviše, kršćanska vjera uči da će ta tjelesna smrt, od koje bi čovjek bio pošteđen da nije sagriješio, biti jednom pobijedena kada svemogući i milosrdni Spasitelj vrati čovjeku spasenje što ga je svojom krivnjom izgubio. Bog je naime pozvao i poziva čovjeka da čitavim svojim bićem prione uza nj u vječnom zajedništvu nepropadljivog života. Tu je pobjedu Krist izvojevao uskrsnuvši na život, pošto je svojom smrću oslobodio čovjeka od smrti.“ (GS, 1965, 18).

ANTROPOLOŠKA DIMENZIJA ESHATONA

Prilikom ispovijedanja vjere kršćanin izgovara „Vjerujem u... uskrsnuće tijela“. O spomenutoj tjelesnoj dimenziji konačnog stanja bilo je dosta riječi u prijašnjem tekstu, ali ovdje je namjera detaljnije analizirati temu uskrsnuća tijela.

Problem koji se ovdje pojavljuje vezan je uz razumijevanje smrti tijela kao fiziološkog skupa funkcija, njegovo uskrsnuće i život vječni sa aspekta održivosti.

Ljudski organizam razvijao se kroz vrijeme evolucijom mijenjajući fizičke i fiziološke osobine. Na kraju života, organizam prestaje sa daljim razvojem, zaustavljaju se životne funkcije a biološka determinanta koja potom nastupa vodi razgradnji i polaganom nestajanju vidljivih materijalnih tragova koji bi ukazivali na prijašnje postojanje takvog organizma.

Proces odumiranja organizma zapravo počinje već tijekom života odnosno biosa. Obzirom da je čovjek društveno biće, tako oko sebe odrastanjem izgrađuje svijet odnosno svoju okolinu komunicirajući sa sebi bliskim jedinkama. Komunikacija čovjeku omogućuje ne samo razmjenu informacija nego i izgrađivanje posebnog odnosa bliskosti sa osobama koje ga okružuju. Starenjem ta komunikacija polagano opada. Kako čovjek biva bliže starosti i smrti tako ostaje sve više sam u svojoj bolesti i smrti. Bolest dolazi kao biološka nužnost posljednjih trenutaka života na zemlji. „Bolest se opisuje terminima koji pripadaju opisima smrti. Bolest tjera čovjeka u područje nekomunikacije. Bolest se pojavljuje kao razaranje životnih odnosa, socijalni se sklop raspada kao i nutarnja struktura tijela. Čovjek je isključen iz zajednice prijatelja, iz zajedništva slavljenja Boga. On se nalazi u kandžama smrti odsječen od zemlje živih. Njezina je bit napuštenost, izdvojenost, osamljivanje, a u tome i prepuštanje ništavilu.“ (Ratzinger, 2017, 88) Bolest nas zapravo priprema u fizičkom, fiziološkom, psihološkom i sociološkom smislu za trenutak u. kojemu izlazimo iz povijesti i ulazimo u vječnost.

Proces odumiranja organizma i razgradnje isto kao i proces nastajanja i evolucije teče samo u jednom smjeru, gledano kroz vremensku protežnost. Neki od ljudskih organizama koje podrazumijevamo u smislu analiziranja eshatološkog rješenja kroz proces evolucije, života, smrti i potom razgradnje su prošli ranije gledajući globalni protok vremena, a neki organizmi još nisu niti nastali, pri čemu nije moguće naslutiti njihov vanjski izgled niti u potpunosti predvidjeti njihove fiziološke funkcije poradi evolucije koja nije vodila samo do nekog vremenski determiniranog trenutka nego se i dalje nastavlja pa će tako vremenski razmak između procesa koji su počeli i završili u povijesti i onih koji će tek u budućnosti započeti i potom u sličnom trajanju i završiti. „Čovjek koji umire izlazi iz povijesti – ona je za njega (privremeno) završena. Ali to ne znači da se gubi odnos prema povijesti: mreža ljudske relacionalnosti pripada samo njegovoj biti. Predodžba o uskrsnuću u trenutku smrti oduzima povijesti njezinu ozbiljnost: u biti je tada, gledajući s drugog stanovišta, povijest zapravo već završena. No obilježje realnosti povijesti koja ide dalje, a tako i vremenski indeks života nakon smrti, imaju temeljno značenje za kršćanski pojam Boga koji se predstavlja u kristologiji, a tako i u Božjoj brizi za vrijeme usred vremena.“ (Ratzinger, 2017, 177)

Sukladno današnjem personalnim shvaćanjem tijela „biti čovjek znači biti-u-svijetu, komunicirati s drugima, biti uronjen u povijest. Te tri temeljne značajke čovjeka koje se

uzajamno uvjetuju tvore njegovu tjelesnost. Uskrsnuće tijela znači da čitav čovjek ima budućnost, sa čitavom poviješću svog života, sa svim svojim odnosima prema drugima“. (Tamarut, 2003, 107) To personalno shvaćanje zapravo navodi na integritet čovjeka ne samo u smislu integriteta tijela kao materije i duše kao dualno suprotstavljenog partnera jer čovjeka pored sebe ne pamtimo samo prema vanjštini njegova tijela, ili prema tome što na temelju njegove životnosti zaključujemo da je duša još uvijek unutar toga tijela. Pamtimo ga po izrečenim riječima, životnim i društvenim stavovima, po odnosima koje je tijekom života izgradio sa ljudima koji su živjeli u njegovoj okolini, po njegovom odnosu prema okolini, kako živio tako i neživio. Pamtimo ga po njegovim reakcijama na prirodne i društvene podražaje, možda i po pisanim, ili nekim drugim djelima koje je učinio za zemaljskog života. Sve nabrojano čini njegov personalistički integritet koji u nama ostavlja ukupnu sliku čovjeka. Kako ga mi kao ljudi pamtimo tako i Bog ima svoja mjerila prema kojima prosuđuje, a opet na temelju darovane slobode i sposobnosti da tu slobodu sačuva za sebe i Stvoritelja ili da je izgubi dajući prednost nekim drugačijim „vrijednostima“ koje ga mogu odvesti u smjeru suprotnom od Božjeg. Izlaskom iz povijesti čovjek ne treba pustiti iza leđa sve odnose prema drugima, nego su povijest njegova života i odnosi njemu sklopljeni, usmjereni da s njime uđu u konačno dovršenje tako da sadašnji život ne biva zamijenjen jednim potpuno novim budućim životom nego biva preobražen i upotpunjen. (Usp. isto)

Nabrojane pretpostavke otvaraju mnoga pitanja: kako će uskrsnuti i oživjeti tijelo koje je prošlo proces nastanka, života, smrti i razgradnje?, koje životne uvjete pruža okolina budućeg vječnog života za uskrsnulo tijelo?, hoće li se proces razgradnje pokrenuti u obrnutom smjeru?, kako će se obnoviti fiziološke funkcije ljudskog organizma u novoj, vječnoj okolini?, kako će se i čime prehraniti populacija uskrsnutih tijela te hoće li iza sebe opet ostavljati onečišćenja?, kakva će biti razumska dimenzija uskrsnutih tijela?, hoće li se evolucija nastaviti tamo gdje je smrću stala?, kako ljudski organizam koji uskrsne egzistira a da na njega ne utječe vremenska komponenta obzirom da će nastupiti trajno vječno stanje?

Odgovori na ova pitanja nalaze se na više mjesta u Svetom Pismu i neke od odgovora smo već spominjali. Jedan govori o preobraženju Isusa Krista pred nazočnim učenicima, a drugi odgovor nudi apostol Pavao u poslanici Filipljanima: snagom kojom ima moć sve sebi podložiti on će preobraziti ovo naše bijedno tijelo i suobličiti ga tijelu svomu (Fil 3, 21). To upućuje na činjenicu da je cijela eshatologija ima kristološki karakter i dijaloško obilježje. „Krist je stablo života od kojega čovjek prima kruh besmrtnosti. Vječni se život ne objašnjava izdvojenom pojedinačnom egzistencijom i njezinom vlastitom moći nego usposavljanjem odnosa koji je za čovjeka konstitutivan.“ (Ratzinger, 2017, 153) Besmrtni Bog, čista ljubav

koja ostvaruje dijalog sa čovjekom od njegova stvaranja, kroz taj dijalog nam nudi besmrtnost, otvorenost i vječnost (Usp. isto). Pitanje koje sam čovjek mora sebi postaviti je: Koliko sam otvoren Bogu za dijalog kroz doživljaj Kristove Objave i svoje vjernosti?

Krist svojim utjelovljenjem čini eshatologiju antropološkom, a svojim uskrsnućem i uzašašćem daje kristološki karakter eshatologiji. „Posve je jasno da se Krist, kod uskrsnuća nije vratio u svoj prijašnji, zemaljski život, kako je to bilo, na primjer, s mladićem iz Naima i Lazarom. Njegovo uskrsnuće znači ulazak u definitivan život koji više nije podložan kemijskim i biološkim zakonima te se zato nalazi izvan dometa smrti, u onoj vječnosti koju daje ljubav.“ (Ratzinger, 2007, 308-309) Tu vječnost u kojoj se Krist nalazi po uskrsnuću, On je pripremio i za nas. Na nama je da svojim životom za nju svjedočimo.

Uskrsnuće i reinkarnacija kao suprotne antropološke varijante eshate

Tehnološki napredak i globalizacija te lakoća putovanja utjecali su na širenje nekih vjerovanja indijskih religija sa siromašnog indijskog potkontinenta prema bogatom zapadu. Ovdje treba naglasiti da je spomenuti zapad bogat samo u materijalnom smislu. Međutim, materijalno bogatstvo rezultiralo je duševnom ispraznošću i otuđenošću čovjeka kao primarno društvenog bića. Takav čovjek u traženju egzistencijalne sreće osjeća nedostatak povezanosti sa Stvoriteljem i počinje tražiti tu komunikaciju kroz neke prakse koje mu se čine jednostavnima, uz brze rezultate. Tako i u ovom slučaju podliježe raznim sinkretističkim i „New Age“ vjerovanjima pokušavajući na brzinu doseći neke više razine egzistencije. Kako sam već u uvodnom dijelu rada spomenuo neka vjerovanja o cikličnosti vremena, to je i ovdje slučaj pa u vjerovanju u reinkarnaciju čovjek živi u nadi da će postupnim mijenjanjem tijela prelazeći iz jedne egzistencije niže razine u drugom tijelu dostići višu razinu ponavljajući život na temelju zasluga iz onoga bivšeg života, postupno dostići konačnu potpunost i savršenost. Međutim u tom je vjerovanju duša zapravo potpuno izolirana. „Ona ne izgrađuje nikakvu bliskost sa tijelom obzirom da joj tjelesa u svakoj razini samo služe kao alat u postizanju više egzistencijalne savršenosti na putu prema konačnosti. Tako da duša ili psihički element, ili pak suptilno tijelo dobiva u različitim sukcesivnim egzistencijama različita tijela i tako se uvijek iznova utjelovljuje.“ (Tamarut, 2003, 114) Navedena kriva vjerovanja navode čovjeka na pomisao da sam svojim snagama može doseći božansku razinu. „Panteistička mistika - indijska, perzijska, neoplatonska – uči da čovjek može po čišćenju i samozatajnosti, po spoznaji, predanju i nastojanju postići sjedinjenje s božanstvom, poprimiti božansko obličje.

Na taj bi se način lišio vremena i postao vječan poput Boga.“ (Guardini, 2002, 83) Istina uči da stvari ne stoje baš tako kako je u tim vjerovanjima opisano nego da se radi o sinkretističkim neargumentiranim teorijama.

Nasuprot tome obzirom na gore već spomenuto o vremenu kao jednolikoj protežnosti u kojoj se događaji nižu slijedom jedan za drugim što naznačuje neponovljivi povijesni tijek vremena „prema kršćanskoj eshatologiji u skladu sa jednokratnošću povijesti i vremena, ljudski je život na zemlji jednokratn i neponovljiv.“ (Isto) Kršćanska eshatologija ima sasvim opipljive empirijske dokaze za spomenute tvrdnje. Usporedba vjerovanja u uskrsnuće suprotno vjerovanju u reinkarnaciju pokazuje da je dualizam nešto s čim se kršćanstvo opetovano kroz povijest susreće, prisiljeno uvijek, na znanstvenoj osnovi preispitivati stavove i učenja utvrđujući pravi put.

ČISTILIŠTE

U poglavlju o svrhovitosti suda, u dijelu gdje je analizirana slojevitost suda napomenuli smo da će prilikom suda biti uzete u obzir sve specifičnosti i postavke fizičkih, genetičkih i karakternih različitosti. Također smo napomenuli da čovjek u konačnici može biti potpuno opredijeljen za Boga, ali postoje neke mrlje zaostale iz boravka na svijetu koje čovjeka sprečavaju da njegova duša odmah po fizičkoj smrti i odvojenosti od tijela bude u potpunosti pridružena vječnom blaženstvu u čekanju konačnog sjedinjenja s tijelom u tom istom blaženstvu gdje bi i poslije konačnog suda trebala ostati kao integralni čovjek u blaženstvu Božje blizine.

Dodatno ovdje problem usložnjava prerana smrt kada čovjek na temelju pretpostavki srednje dužine trajanja života na zemlji ne doživi pretpostavljeno trajanje života nego iz bilo kojeg razloga, nasilno, ili zbog iznenadne bolesti završi život koji je nastojao živjeti u suglasju s Božjim zakonom, ali se nije stigao prethodno očistiti i nosi nekakav teret na drugi svijet. „Što se događa kada čovjek nakon smrti iziđe iz zatvorenosti povijesti i stupi pred Božje lice, kada ga prosine svjetlo njegove istine pred kojim ništa nije skriveno, kad se suoči sa snagom Božje svetosti koja potiskuje sve što nije sveto? Vjera nas uči da Bog prihvaća čovjeka koji mu se sviđa, koji je vođen milošću i nadahnut dobrom voljom. Takvomu Otac po svojoj ljubavi daje udjela u Kristovoj pravednosti; ne po vlastitu naporu ili pravu već po milosti.“ (Guardini, 2002, 36)

Ne smijemo gubiti iz vida Ljubav Božju u razmatranju pojma Kraljevstva Božjega kao niti činjenicu da je cijela eshatologija čvrsto ukorijenjena na uskrsnuću Isusa Krista. „U tom pogledu čistilište je (iako patnja) patnja dovršenja, istodobno usređujuća i bolna; usređujuća jer oslobađa i usavršava; bolna jer odstranjuje jedan dio nečistoće grijeha koji je postao dijelom našeg ja.“ (Tamarut, 2003, 116) Grijeh nas lišava zajedništva s Bogom čineći nas time nesposobnima da postignemo vječni život; to se lišavanje zove „vječna kazna za grijeh. S druge strane svaki grijeh, pa i laki, povlači sa sobom nezdravu privrženost uz stvorenja koju treba čistiti bilo na ovoj zemlji bilo poslije smrti u stanju zvanom čistilište.“ (KKC, 1472)

Crkveno je učiteljstvo, proučavajući Sveto pismo i predaju pokušavalo naći odgovor na pitanje što se u tom slučaju događa sa čovjekom odnosno dušom koja se odvojila od tijela. Prolazi kroz, kako smo ga već nazvali „pred-sud“, nije odbačena, ali niti dovoljno čista.

Ovdje treba podsjetiti na navod iz evanđelja koji smo već spomenuli i u kojemu Isus odgovara Petru prilikom pranja nogu: „Ako te ne operem, nećeš imati dijela sa mnom.“ (Iv 13,8). U teološkoj literaturi se u smislu rasprava o očišćenju ne nalazi ovog navoda iz evanđelja. Stava sam da je ovaj navod navještaj svakom čovjeku da može imati dijela u Gospodinu samo ako ga Gospodin očisti. Ukoliko ga Gospodin nije očistio za života iz razloga što nije bio spreman podvrgnuti se Gospodinovu čišćenju tada mu ostaje da ga Gospodin očisti poslije smrti ali prije konačnog suda nakon kojega više nema mogućnosti izbora. Kako će to Gospodin oprati, ili očistiti od taloga nastalog pogrešnim mislima, djelima, propustima, ili riječima?

S jedne strane u pisanim izvorima nalazimo brojne tekstove koji govore o bezgraničnoj Božjoj ljubavi, a s druge strane također brojne tekstove u kojima se spominju muke i patnja poput paklenih kroz koje treba proći da bi se pročistilo u potpunosti i pripremljeno za pristup u Božju blizinu: „ovo je očišćenje doista onkraj svakoga zemaljskog postignuća...najbolje ćemo ga shvatiti ako ga zamišljamo kao krajnje bolno, krajnje mučno, ali neizbježno, nužno, neumoljivo preoblikovanje, prilagođavanje duše, opijene u zemaljskom ludilu, budnoj Božjoj istini. Više nema mogućnosti uzmaca, spuštanja pogleda pred tim okom ljubavi koje nas baca u stid i sramotu, koje nas netremice gleda, nas koji smo tako nenaviknuti na ljubav.“ (Balthasar, 2018, 132-133)

Apostol Pavao u poslanici Korinćanima objašnjava čišćenje na slijedeći način: „Onaj će dan pokazati jer će se u ognju očitovati. I kakvo je čije djelo, oganj će iskušati. Ostane li djelo, primit će plaću onaj tko ga je nazidao. Izgori li čije djelo, taj će štetovati; ipak on će se sam spasiti, ali kao kroz oganj.“ (1 Kor 3, 13-15) O kakvom ognju Pavao piše nije moguće razabrati. Da li je to oganj koji može nanijeti i fizičku bol? Radi li se o ognju koji je pripremljen

„Đavolu i anđelima njegovim“, ali samo privremenom u svrhu očišćenja? Svakako je oganj o kojem govori Pavao, oganj kroz koji se spašava. Taj oganj dakle, čisti, pročišćuje.

Pojam ognja koji čisti poznat je u Pismima i predaji još iz Starog Zavjeta. To je oganj kojim Spasitelj čovjeka suobličuje slavnom tijelu svojemu na način da ga odvijeka grli i ljubi i u kojemu može vidjeti koliko je toga nedostojan...“Ta će spoznaja biti neizrecivo bolna. Kao vatra propalit će nam čitavo biće. U toj će mucu naše srce biti oslobođeno sama sebe, posve otvoreno, sposobno za zajedništvo s Bogom i proslavljenim Kristovim Tijelom, bit će ponovno stvoreno.“ (Schneider, 2010, 151)

Gdje i kako se sve to očišćenje u zagrobnom životu odvija, pitanje je na koje je Crkva tražila odgovor te analizirajući i sistematizirajući spoznaju iz pisama i predaje, na Koncilu u Lyonu 1274. godine, zatim u Firenci 1439. godine i konačno na Tridentskom Koncilu 1545.-1563. godine, oblikovala u sažetak prema kojemu postoji čistilište (Purgatorium) i duše koje se tamo nalaze primaju pomoć po zagovoru vjernika, a ponajviše po Bogu ugodnoj žrtvi oltara. (usp. Schneider, 2010, 146). Tako nakon stoljeća traženja i lutanja Crkveno učiteljstvo postavlja temeljac koji svakom vjerniku olakšava predodžbu vlastite budućnosti u zagrobnom životu.

Učiteljstvo u svojoj tvrdnji napominje da duše koje se tamo nalaze „primaju pomoć po zagovoru vjernika“ (Isto) što govori da postoji način kako se može pomoći dušama onih koji su umrli u nepotpunosti čistoće za vječno blaženstvo. To je dakle moguće molitvom i poglavito euharistijom ustanovljenom od Krista, Spasitelja i Suca koji je time ostavio mogućnost naknadnog očišćenja.

Izvornost postavke o mogućoj naknadnoj pomoći umrlima nalazimo u Starom zavjetu u 2. Knjizi o Makabejcima gdje za poginule Izraelce u bitkama protiv grčkog osvajača Antioha Epifana poradi njihove nesigurnosti u vjeri očitovane kroz kipiće kumira koji su im posmrtno pronađeni u odjeći, Juda Makabejac određuje prinošenje žrtava kako bi im Bog oprostio grijeh te prikupljanje novca i slanje u Jeruzalem za prinošenje žrtava u istu svrhu. Ova izvornost je vjerojatan razlog zbog kojega je Istočna Crkva, odbacivši poslije velikog raskola tvrdnju o postojanju čistilišta ipak prihvatila mogućnost pomoći umrlima molitvom.

U doba prvih kršćanskih zajednica, u drugom i trećem stoljeću kršćani su bili izloženi progonima, mučenjima i ubijanju od strane rimskih vlasti ukoliko ne bi zatajili svoju vjeru i častili rimske poganske bogove. Mnogi su u strahu za vlastitu egzistenciju popustili pod pritiscima rimskih vlasti postavši apostâti no nakon vremena progona željeli su ponovno prihvatiti kršćanstvo i vratiti se u okrilje prve Crkve. Obzirom da su se ogriješili o dosljednost vjere i spremnost na svjedočenje Krista, nisu mogli u potpunosti biti očišćeni. Biskupi toga

doba pokušavaju pronaći način kao ih rehabilitirati u kršćanstvo. Jedino mogući način je bio kroz pokoru kojom bi okajali svoje privremeno odreknuće. Ukoliko bi takav povratnik, koji se nije očistio pokorom u potpunosti, preminuo, bilo je neprihvatljivo da ga se smatra potpunim otpadnikom obzirom da je ipak prihvatio svojom voljom Krista kao svoj spas. Već tada nauk o posmrtnom očišćenju dobiva svoje obrise. I tadašnji stavovi i nauk imaju svoju čvrstu podlogu u Svetom Pismu odnosno u evanđelju, u Isusovu odgovoru raskajanom razbojniku: „Zaista ti kažem: danas ćeš biti sa mnom u raju!“ (Lk, 23, 42-43; Mt 27, 44; Mk 15, 32).

Vratimo se opet na definiciju pojma „čistilište“. U hrvatskoj enciklopediji stoji vrlo sažeta definicija čistilišta: „Prema učenju Katoličke crkve, mjesto gdje se čovjekova duša nakon smrti čisti od lakih grijeha i trpljenja vremenskih kazni (lat. Purgatorium), a nakon očišćenja prelazi u vječno blaženstvo (raj – lat. Paradisus), dok je za teške grijeha kazna pakao iz kojega nema povratka. Za pomoć dušama u čistilištu služe se mise za mrtve i propisuju molitve, pobožnosti, blagoslovinne i sl. za koje se udjeljuje određene oproste od vremenskih kazni.“ (Enciklopedija) Definicija je sažeta i vjerujem svakom čovjeku potpuno jasna i razumljiva. Međutim intrigira dio definicije „mjesto gdje se čovjekova duša...“. U teološkoj literaturi i u egzegezi sve češće se postavlja pitanje lociranosti čistilišta. Na pitanje lociranosti Kraljevstva nebeskog u novije vrijeme sve češće čujem odgovore kako to nije mjesto u smislu lokacije: na nebu, u svemiru, pored Zemlje,..., nego da se radi o određenom stanju u kojemu se duša poslije smrti nalazi. Već i spomen vječnog zagrobnog života stvara čovjeku problem jer osim što ne može predočiti nešto što nema protežnosti, nema decidirane lokacije, ne sadrži vrijeme kao dimenziju, ne postoji, vjerujem, niti u jednom jeziku odgovarajući izraz ili sintagma koja bi kratko i nedvosmisleno objasnila onostrane predikcije a da ne čini refleksiju na naše fizičke protežnosti i način razmišljanja. „Nemamo i ne možemo imati nikakva iskustva niti spoznaje o tome kako se stvari tamo zbivaju i koliko ta zbivanja traju izvan ovozemnog okvira. Čovjek je u času smrti izišao iz vremena i ušao u svoj eshaton. Ušao je u vječno Božje SADA. Bog je u svojoj vječnosti jednako prisutan svim trenutcima naše povijesti. Čovjek, ulazeći u eshaton, ne postaje Bog. Kako je on povezan s onima koji su još u vremenu, to ne znamo.“ (Schneider, 2010, 152)

ZAKLJUČAK

Na naslovnici knjige pape emeritusa Josepha Ratzingera „Eshatologija“ piše podnaslov „Smrt i vječni život“. Upravo to jest glavna teza eshatologije odnosno razmatranje smrti i vječnog života. Naglasio sam u članku o antropološkoj dimenziji eshatologije kako je karakteristično za čovjeka da, sa strahom razmišlja o vlastitoj budućnosti. Strah od smrti, najprije ove fizičke, zemaljske je neizbježan i za Sina Čovječjega. Dokaz za to imamo u evanđelju gdje piše: „Duh je istina voljan, ali tijelo je slabo“. (Mt 24,41) Svaki čovjek osjeća strah pred smrću, ne samo fizičkom nego još više strahuje od one potpune, pitajući se da li može učiniti nešto više da izbjegne smrt.

Potom čovjek razmišlja o vječnom životu i o tomu kakav bi mogao biti. Pokušava si u sadašnjem racionalnom načinu življenja i razmišljanja predočiti kako će izgledati život vječni i što će biti s njim.

U ovom radu nije mi bila namjera baviti se isključivo smrću i vječnim životom i ograničiti se isključivo na egzistencijalna pitanja, bilo da se radi o egzistenciji kao biološkog bića, ili transcendentnoj egzistenciji u vječnom životu nego, uz svojevrsni povijesni pregled, sagledati vječnost i usporediti vječni život u eshatološkom smislu sa esencijalnim pitanjem vječnosti, i to iz perspektive trećeg lica. Promatrano sa strane, kao od nekog nezavisnog promatrača.

Ovdje sam htio u izvjesno smislu slično opisati uzevši u obzir vremenske protežnosti koje također teže beskonačnosti i jesu potpuno beskonačne. Nije vječnost samo naš spas i vječni život u budućnosti. Vječnost je i vrijeme, ako ga tako možemo definirati kao postojećeg, prije našeg postojanja, prije nastanka svemira, prije nastanka Velikog praska i kvantne fluktuacije. „Vrijeme se usmjeruje, kreće prema nečemu što nije bilo, nego će biti, i što, jednom dosegnuto, neće biti nanovo izgubljeno. Svijet kao vrijeme kreće prema novom nebu i novoj zemlji. Novo nadilazi krug iskona. Ono je u elementu povijesti. S motrišta povijesti, iskon postaje početak, što ga nastavljaju sredina i kraj. Sama povijest središte je između stvaranja i iskupljenja.“ (Taubes, 2009, 22)

Koji je razlog za takvo preispitivanje vječnosti? Razlog je taj da želim pokazati da je u vrijeme prije velikog praska, ukoliko je ono kao dimenzija postojalo, u prostoru, ako je i prostor postojao kao protežnost, vladalo jedno potpuno stabilno stanje koje je narušeno odlukom Stvoritelja, a što je Stvoritelju bilo potrebno sve ono što je uslijedilo nakon toga i što će opet završiti u vječnosti sa nekim stabilnim stanjem, ali ne više onakvim kakvo je bilo nekada nego sa nama u vječnosti. Upravo zbog Božje ljubavi i u toj ljubavi, možemo

pretpostaviti, leži razlog pokretanja vremena kao protežnosti i dinamike svemira, svijeta i vijeka te, na kraju čovjeka na sliku Božju.

Druga teza kojoj sam u radu želio posvetiti posebnu pažnju je uskrsnuće tijela. Sintagma "uskrsnuće tijela" je dio svakodnevnih molitava kod katolika, no kada bismo proveli svojevrsnu anketu ili upitnik među katolicima što misle i kako vjeruju u uskrsnuće tijela odnosno kako bi to prema njihovu mišljenju trebalo izgledati, osbno vjerujem da bismo dobili vrlo neujednačene, nepotpune odgovore, ili ih ne bismo uopće dobili. U naravnoj percepciji razumnog čovjeka teško je u potpunosti shvatiti nešto što otvara tako mnogo pitanja, a istovremeno gotovo pa i ne daje odgovora. Pojmovi gdje dolazi do miješanja realnog i transcendentnog traže poseban umni napor te i pored toga mnoga pitanja ostaju otvorena.

Budućnost je sama po sebi uvijek protežnost neisvjesnog karaktera. Obzirom da je čovjek obdaren umom, biva gonjen svakodnevno da svoj razum napreže u smislu da pokušava utjecati na vlastitu budućnost kako bi je prilagodio svojim željama i svojem komfornom obliku bistvovanja, međutim, sve kada bi to i mogao, morao bi je najprije poznavati, a to u normalnim realnim okolnostima nije moguće. Nepoznavanje budućnosti i nemogućnost utjecanja na nju posljedično stvara strah. Postoji iskonski strah od mogućnosti da će naše komforno bistvovanje biti na neki nama nepoznat način narušeno, pri čemu ne možemo znati kakve su sve mogućnosti narušavanja našeg bistva otvorene. Na kraju, takvi strahovi mogu postati okovi koji nas sputavaju, ograničavaju naš realni život u njegovoj potrebnoj nesputanosti.

Dodatne poteškoće nastaju kada se čovjek ne može osloboditi okova takve neizvjesnosti i strahova. Rješenje postoji, ali ga je u racionalnom razmišljanju i umovanju teško prihvatiti pa se i njega ponekada pokušava gotovo kirurški razložiti tražeći logična obrazloženja sa, po mogućnosti empirijskim dokazima. To rješenje je vjera, ali vjera temeljena na realnim empirijskim dokazima prestaje biti vjera i postaje spoznanje.

Spoznanje nam iz Bogu poznatih razloga nije dostupno. Empirijski dokazi, koliko god ih imali, a opise imamo u monografiji pod naslovom „Dokazi nadnaravnog“ autora Grzegorza Górnja i Janusza Rosikoña, nisu čovjeku dovoljni. Traži se još dokaza, po mogućnosti takvih kojima svaki čovjek može osobno svjedočiti. „Eshaton je skriven i nedokučiv za nas putnike. Čovjek se u času smrti svega lišava, sve ostavlja i Bog je njegova jedina budućnost, On sam. A Bog je tajna. Zato je i kršćanska eshatologija tajna. Za razliku od apokaliptike, ona poštuje tajnu, šuteći čeka, nad se, klanja se nepoznatom. O nebu se smije govoriti samo u okviru tog poštovanja.“ (Schneider, 2010, 168) Na kraju ipak ostaje samo vjera.

Summary

Eschatology as a discourse about last things is mostly presented through the aspect of concern about the final goal of human existence. Not just in the sense of exclusively biological creation as part of evolutionary process, but as a special human being created and endowed with intelligence making him different from other beings. In that anguish about his own future, man, aware of his limitations of life on earth, contemplates and seeks answers to some existential questions in the sense of justification of the existence of human rationality and cognizance of the surrounding world, looking for explanation for this gift of rationality, trying to understand the reason for being different from the surrounding world and refusing to accept that with biological end of life any existence and sense of life will have also disappeared. As the empirical cognition is impossible, by faith, through religious epistemology the man channels his aspiration towards the transcendent source of his rational existence as towards the final goal he will have achieved after biological end of life. Through testimonies and prophecies, the man is trying to comprehend and envisage this transcendent perpetuation. It is not just a problem of existence of rationality but also the concept of reviving of human body permeating those testimonies and prophecies. The question is where and how to find explanation for revitalisation of human person with integrated body and soul when it is well known that the body is restricted by physical dimensions and requirements indispensable for its existence as a biological being.

Part of this paper, along with the historical review of eschatology will be guided by the possible explanations of eschatological resurrection of a complete and integrated human being. The historical overview is not restricted only to human history but is immersed in the eternal time context from pre-existence to future eternity.

Key words: eschatology, resurrection, body, rationality, soul, Jesus Christ

Literatura:

- Benedikt XVI - Joseph Ratzinger (2016), *Eshatologija*, Verbum, Split;
- Benedikt XVI - Joseph Ratzinger (2017), *Uvod u Kršćanstvo*, Verbum, Split;
- Renzo Lavatori (2011), *Gospodin će doći u Slavi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb;
- Ladislav Nemet (2002), *Kršćanska eshatologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb;
- Alfred Schneider (2010), *Eshatologija*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb;
- Romano Guardini (2002), *Posljednje stvari*, , Kršćanska sadašnjost, Zagreb;
- Hans Urs von Balthasar (2018), *Eshatologija u našem vremenu*, , Kršćanska sadašnjost, Zagreb;
- Atenagora, Aristid (2013), *Molba za kršćane, O uskrsnuću mrtvih, Apologija*, Verbum, Split;
- Antun Tamarut (1997), Novo lice posljednjih stvari, *Riječki teološki časopis*, Vol. 9 No. 1;
- Ivan Devčić (1988), Osoba kršćanski novum, , *Crkva u svijetu*, Vol 23, No.1;
- Anđelo Maly (2017), Neke crtice o starozavjetnoj eshatologiji, *Bogoslovska smotra*, Vol. 87 No. 2;
- Adalbert Rebić (2003), Biblijska eshatologija, *Bogoslovska smotra*, Vol. 73 No. 1;
- Herbert Vorgrimler (2004), *Teološki rječnik, Karl Rahner*, U Pravi Trenutak, Đakovo;
- , Hrvatska biskupska konferencija (2016), *Katekizam katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb;
- Mislav Ježić (2001), *Istočne religije*, Ibis Grafika, Zagreb;
- Grzegorz Górny, Janusz Rosikoń (2016), *Dokazi nadnaravnog*, , Verbum, Split;
- Eshatologija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 20. 1. 2021.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18357>>.
- Čistilište. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 5. 2021.
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13423>>.

BIOGRAFIJA

Danko Vuk rođen je 30. rujna 1963. godine u Novoj Gradiški kao treće i najmlađe dijete Franje i Antonije Vuk rođ. Andrašević. Osnovnu školu završio je u Cerniku gdje je i živio u roditeljskoj kući do dvadesete godine. Srednju školu završio je u Novoj Gradiški kao električar. Po odsluženju vojnog roka odlazi u Zagreb i zapošljava se prema svom zvanju u Radio industriji Zagreb. Kako je nastupilo vrijeme ekonomske krize i raspada socijalističke Jugoslavije, više puta je mijenjao zaposlenje i početkom devedesetih se uključuje u obranu Republike Hrvatske gdje je unatoč ranjavanju na bojištu 1992. godine, ostvario vojnu karijeru i napredovao kao časnik. Još uvijek je zaposlen u Hrvatskoj Vojsci.

2011. godine upisao je preddiplomski studij teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu koji je završio 2014. godine.

2019. godine upisao je diplomski studij Religijskih znanosti na Fakultetu filozofije i religijskih znanosti u Zagrebu i završio 2021. godine.

Oženjen je suprugom Veronikom. Ima dvoje djece te od kojih ima troje unuka.